

Ks. Marcin Puziak

Uwagi o składzie osobowym konwentu karmelitów bydgoskich w XVIII i XIX wieku w świetle akt prowincjalnych

słowa kluczowe: karmelici, konwent, Bydgoszcz, akta prowincjalne

W 1675 roku bydgoski konwent karmelitów przyjął tzw. reformę z Touraine, która wprowadzała zasady ściślejszej obserwacji (*strictior observantia*), czyli surowszych zasad reguły zakonnej¹. Już pod koniec XVII wieku postanowiono powierzyć polskie klasztory, które przyjmowały tę reformę, osobnemu zarządowi pod kierunkiem wikariusza prowincjalnego. Bardzo szybko doszło do oddzielenia administracji tych wspólnot od reszty prowincji polskiej, do której formalnie nadal należały. Jednocześnie rozpoczął się proces tworzenia także osobnej dokumentacji dotyczącej tych klasztorów. W ten sposób od przełomu wieków XVII i XVIII sprawy klasztoru bydgoskich karmelitów giną z akt prowincji polskiej. Akta wikariatu prowincjalnego dla reformy częściowo się zachowały wraz z aktami powstałej w 1728 roku Wielkopolskiej Prowincji Najświętszego Sakramentu Braci Matki Bożej z Góry Karmel. W dobie największego rozwoju w skład tej prowincji wchodziły konwenty: Poznań (Boże Ciało i rezydencja Krwi Chrystusa), Gdańsk, Bydgoszcz, Obory, Płońsk, Kcynia, Lipie, Markowice, Kłodawa, Warszawa, Drohobycz oraz Trutowo. Od 1783 roku, kiedy skasowano konwent drohobycki, zaczął się stopniowy upadek prowincji. Zadecydowały o tym kolejne kasaty klasztorów, najpierw w zaborze pruskim (do 1836 roku zniesiono tam wszystkie klasztory prowincji), a potem rosyjskim (w latach 1863-65). Do świtu niepodległości zachował się tylko jeden czynny klasztor w Oborach (tzw. etatowy), który przechował formalne istnienie prowincji aż do 1918 roku. Wówczas

¹ Por. J. Smet, *I Carmelitani*, t. 3/1, Roma 1996, s. 249-280 (istnieje tł. polskie w maszynopiśmie, przechowywane w Archiwum oo. Karmelitów w Krakowie na Piasku); B. Panek, W. Kolałak, *Karmelici*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 808-812; M. Puziak, *Uwagi o prowincjach karmelitańskich Wielkopolskiej Prowincji Najświętszego Sakramentu w XVIII w.*, „Studia Bydgoskie” 2017, s. 165-194 [dalej: Puziak (2017)].

zdecydowano o przyłączeniu i tego konwentu do odradzającej się polskiej prowincji karmelitów, która nigdy nie przyjęła reformy *strictior observantia*.

Taka sytuacja historyczna bydgoskiego konwentu karmelitów sprawia, że powstaje naturalna cezura dla badań nad nim, która obejmuje okres od 1674 roku aż do kasaty w 1816. Archiwalia własne konwentu bydgoskiego, choć są dość obszerne, nie zawsze dają nam informacje oczekiwane. Słabo zachowały się też archiwalia wikariatu prowincjalnego z okresu 1674-1703. Dla XVIII wieku stan zachowania akt prowincjalnych (wikariatu) jest znacząco lepszy, bowiem jeden z kopiaruszy zawiera akta począwszy od zebrania wikariusza z przeorami klasztorów reformowanych (spotkania te odbywały się regularnie w rytmie zwykłych kapituł i definitoriów prowincji polskiej) w roku 1703. Z wielu różnych przyczyn nie odbyły się niektóre (lub nie zachowały się odpowiednie akta) z tych zgromadzeń przed 1728 rokiem, kiedy nastąpiło kanoniczne erygowanie prowincji wielkopolskiej. Od tego momentu mamy zachowane prawie wszystkie akta kapituł i definitoriów (lub zebrań im równoważnych) dla wikariatu, a potem prowincji aż do 1863 roku. Jedynym momentem krytycznym w XIX wieku był czas wojen napoleońskich 1800-1815. Wynikało to z ogólnej sytuacji polityczno-militarnej oraz z instytucjonalnego kryzysu całego zakonu w dobie napoleońskiej.

Akta prowincjalne jako źródło dla historii karmelitów bydgoskich

Akta prowincjalne (kapituł i definitoriów) pozostają do dziś stosunkowo słabo wykorzystane dla poznania historii bydgoskiego konwentu karmelitów. Stan ich zachowania (prawie kompletne dla ostatniego okresu istnienia konwentu bydgoskiego między początkiem XVIII wieku a 1816 rokiem) i schematyczność zapisów pozwalają zgromadzić wiele informacji, zwłaszcza dotyczących samych zakonników, a mianowicie o składzie osobowym konwentu, powierzanych im funkcjach i urzędach, „karierach”, a nawet – odpowiednio czytane i interpretowane – o ich osobistym autorytecie i zdolnościach. Ten rodzaj danych pozwala wydobyć z odmętów historii konkretne osoby z biegiem ich życia². Akta kapituł i definitoriów uzupełniają też wiedzę o gospodarce klasztoru (fundacje i pobożne zapisy, remonty i inwestycje budowlano-remontowe), funkcjonowaniu bractw (promotorzy oraz tzw. filadelfie – ściślejszy związek niektórych członków bractw

² Zob. też: Z. Zyglewski, *Duchowieństwo w księgach brackich bydgoskich karmelitów*, „Kronika Bydgoska” 2008, t. 30, s. 21-50 [dalej: Zyglewski (2008)]; M. Puziak, *Przeorzy karmelitańskiego konwentu w Bydgoszczy w latach 1728-1816 w świetle akt kapituł prowincjalnych*, „Studia Bydgoskie” 2016, t. 10, s. 267-294 [dalej: Puziak (2016)]. Podstawowe informacje o poszczególnych zakonnikach można znaleźć w zestawieniu: G. Kloskowski, *Karmelici trzewickowi prowincji wielkopolskiej w XVII-XIX wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2012, t. 98, s. 149-270 [dalej: Kloskowski].

z zakonem) czy wreszcie kształcie liturgii i szczegółów codziennego życia (ubiór zakonny, kontakty z osobami postronnymi itp.). Akta prowincjalne zawierają też oficjalne listy zakonników (tzw. *Familia conventui*) przebywających w poszczególnych konwentach. Pozwala to odtworzyć listy przeorów i podprzeorów, socjuszy kapitulnych, kaznodziejów i promotorów bractw, *lektorów* (czyli wykładowców) i niektórych innych funkcji klasztornych.

Stan zachowania akt kapituł i definitoriów determinuje dokonany dobór bazy badawczej. Choć każdy klasztor karmelitański miał obowiązek prowadzenia własnego kopiariusza akt kapitulnych i definitorialnych (zwanego najczęściej *Liber decretalis*), to jednak z Bydgoszczy mamy zachowaną tylko jedną taką księgę i to obejmującą zaledwie lata 1793-1806³. Nie dysponujemy w ten sposób żadną księgą bydgoską z kompletem akt w interesującym nas okresie. Jednakże zachowane *Liber decretalis* – jak je zazwyczaj nazywano – z innych klasztorów, a dziś przechowywane w Archiwum oo. Karmelitów w Krakowie („na Piasku”) pozwalają prześledzić prawie cały ten okres. Najbardziej kompletna z nich pochodzi z konwentu warszawskiego i obejmuje okres 1700-1846⁴. Może być ona skonfrontowana z księgami z Drohobycza (obejmująca lata 1742-1833), Obór (1742-1769 i 1769-1864) i Trutowa (1794-1862)⁵ oraz ze wspomnianą księgą z konwentu bydgoskiego. W poniższym opracowaniu wykorzystujemy księgę warszawską (AKKr 168/397) i bydgoską (APB 6/430/59)⁶.

³ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy [dalej: APB], *Acta Capituli Provincialis Provinciae Maioris Poloniae (!) Sanctissimi Sacramenti ordinis Fratrum B.M.V. de Monte Carmelo S.O. Sub Praesidentia A.T.P. Bertholdi a So Adalberto S.I.L. I. Exprovincialis sustodis Provinciae commissari Generalis in Conventu*, sygn. 6/430/59. Por. M. Romaniuk, *Archiwalia karmelickie w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*, [w:] *Karmelitańskie dziedzictwo Bydgoszczy*, red. M. Puziak, Bydgoszcz 2017, s. 225-256.

⁴ Archiwum oo. Karmelitów w Krakowie na Piasku [dalej: AKKr], *Decretale provinciae strictioris observantiae*, sygn. 168/397. Por. W. Kolak, *Katalog Archiwum klasztoru oo. Karmelitów w Krakowie „na Piasku” 1398-1945 (1988)*, Kraków 1997, s. 100.

⁵ Odpowiednio: AKKr, *Liber decretalis...*, sygn. 169/553; AKKr, *Liber decretalis*, sygn. 170/543; *Liber decretalis...*, sygn. 171/544; AKKr, *Liber decretalis*, sygn. 172/545. Por. W. Kolak, *Katalog Archiwum klasztoru oo. Karmelitów w Krakowie „na Piasku” 1398-1945 (1988)*, Kraków 1997, s. 99-101.

⁶ Dla nieobciążania przypisów powtórzeniami odnośników podajemy niżej zestawienie stron, na których zapisano odpowiednie akta kapituł [rok + K] i definitoriów [rok + D] w rękopisach warszawskim i bydgoskim. Jedynie odnośniki do innych archiwaliów zostaną wskazane osobno. Dla lat 1703-1729 pozostawiamy określenia K (w cyklu trzyletnim) i D (w cyklu rocznym), nawet jeśli formalnie nimi nie były. Lata opuszczone oznaczają nie tylko brak akt, ale również (prawdopodobny) fakt nieodbycia się odpowiedniego zgromadzenia. Zob. Puziak (2016), s. 271-272, gdzie podano datyienne tych zgromadzeń.

AKKr 168/397: 1703 K, s. 5-11; 1706 K, s. 13-20; 1709 K, s. 33-36; 1712 K, s. 39-45; 1712 K, s. 39-45; 1713 D, s. 48-50; 1714 D, s. 55-58; 1715 K, s. 60-68; 1715 K, s. 70-74; 1718

Kapituły i definitoria miały odmienne zadania w zarządzie prowincją, co znajduje odzwierciedlenie także w wytworzonych przez nie aktach. Kapituły odbywane przez karmelitów w cyklu trzyletnim wybierały wyższe władze prowincji (prowincjała, definitorów, tzw. socjuszy rzymskich, asystenta prowincjała), ważniejszych funkcyjnych, jak mistrzów nowicjatów i ich tzw. dyrektorów, odpowiedzialnych za studia tzw. *dirempiores studii*, lektorów retoryki, filozofii i teologii, oraz – dla poszczególnych konwentów – przeorów, podprzeorów, kaznodziejów, czasem promotorów bractw. Wybory były uzupełniane decyzjami personalnymi, które znajdowały swe udokumentowanie w redakcji tzw. *Familia conventui*, czyli spisów wszystkich zakonników przypisanych do danego miejsca, z podaniem ich głównych funkcji i przynależności do określonych grup (ojców, braci studentów i braci laików). Definitoria dokonywały jedynie koniecznych z różnych powodów zmian na poszczególnych urzędach oraz ewentualnie dokonywano przeniesień zakonników między konwentami. Nie dokonywano jednak planowo pełnych rekonstrukcji składów poszczególnych wspólnot. Jedynym głosowaniem dotyczącym zakonników na definitoriach był wybór przeorów (ewentualnie podprzeorów) w konwentach, w których ich zabrakło, np. z powodu śmierci lub dymisji⁷.

K, s. 78-84; 1721 K, s. 87-94; 1724 K, s. 99-106; 1727 K, s. 110-117; 1730 K, s. 124-133; 1731 D, s. 137-140; 1733 K, s. 147-150; 1733 K, s. 152-157; 1735 D, s. 158-162; 1736 K, s. 165-172; 1738 D, s. 173-175; 1739 K, s. 178-186; 1740 D, s. 189-193; 1741 D, s. 193-196; 1742 K, s. 205-216; 1743 D, s. 217-220; 1744 D, s. 222-224; 1745 K, s. 230-239; 1746 D, s. 241-243; 1747 D, s. 244-246; 1748 K, s. 248-261; 1749 D, s. 263-266; 1749 D, s. 267-270; 1751 K, s. 271-278; 1752 D, s. 279-281; 1753 D, s. 297-299; 1754 K, s. 306-315; 1755 D, s. 316-319; 1756 D, s. 321-323; 1757 K, s. 327-337; 1758 D, s. 339-341; 1759 D, s. 341-343; 1760 K, s. 347-353; 1761 D, s. 357-359; 1672 D, s. 362-365; 1763 K, s. 368-376; 1764 D, s. 379-382; 1765 D, s. 383-386; 1766 K, s. 389-398; 1767 D, s. 401-403; 1768 D, s. 406-408; 1769 K, s. 413-422; 1770 D, s. 426-428; 1771 D, s. 430-432; 1772 K, s. 436-442; 1773 D, s. 447-452; 1774 D, s. 455-457; 1775 K, s. 462-470; 1776 D, s. 471-475; 1777 D, s. 476-479; 1778 K, s. 481-489; 1779 D, s. 491-494; 1780 D, s. 495-497; 1781 K, s. 502-513; 1782 D, s. 518-521; 1783 D, s. 521-524; 1784 K, s. 525-536; 1785 D, s. 540-546; 1786 D, s. 547-552; 1787 K, s. 557-564; 1788 D, s. 566-570; 1789 D, s. 571-575; 1790 K, s. 578-587; 1791 D, s. 588-592; 1792 D, s. 593-597; 1793 K, s. 597-604; 1794 D, s. 606-609; 1795 D, s. 610-612; 1796 K, s. 612-616; 1797 D, s. 617-622; 1798 D, s. 624-626; 1799 K, s. 628-632; 1800 D, s. 635-638; 1801 D, s. 638-640; 1802 K, s. 640-644; 1803 D, s. 645-649; 1805 K, s. 650-657; 1806 D, s. 659-662; 1808 K, s. 664-677; 1810 D, s. 678; 1811 K/D, s. 678-681; 1812 D, s. 681-682; 1814 K, s. 683-685; 1815 D, s. 686-687; 1817 K, s. 688-690.

APB 6/430/59: 1793 K, s. 3-18; 1794 D, s. 19-22; 1795 D, s. 24-26; 1796 K, s. 29-39, 1797 D, s. 40-45; 1798 D, s. 45-49; 1799 K, s. 49-58; 1800 D, s. 60-63; 1801 D, s. 63-65; 1802 K, s. 66-75; 1803 D, s. 78-80; 1805 K, s. 81-89; 1806 D, s. 90-93.

⁷ W II poł. XVIII w. pojawiają się w aktach informacje o zmarłych zakonnikach – zresztą nie zawsze kompletne. Istnieją jednak spisy zakonników wg dat profesji i zakonników zmarłych, które wykorzystał jako podstawę źródłową Kloskowski. Chodzi m.in. o archiwalia przechowywane w Krakowie: AKKr, *Wykaz ojców i braci prowincji wielkopolskich urodzonych*

Decyzje o zmianach funkcji i miejscu przebywania poszczególnych zakonników podejmowane były jednak nie tylko na kapitułach i definitoriach, ale miał prawo podejmować je także w pewnych okolicznościach sam prowincjał, wydając tzw. *littera oboedientiales*. Nie mamy jednak żadnych tego typu dokumentów, podczas gdy zachowało się stosunkowo dużo dekretów dla przeorów wydawanych przez prowincjałów podczas kapituł. Wynikające z takiego stanu rzeczy ograniczenie metodologiczne badań nad aktami prowincjalnymi jest dość jasne: nawet akta kapitulne i definitorialne nie dają nam pełnego możliwego obrazu zmian, jakie mogły nastąpić zwłaszcza w okresie między nimi.

Tworząc zestawienia funkcji i urzędów bydgoskich karmelitów trzeba zaznaczyć, że w prowincji wielkopolskiej, do której należeli (a szerzej w reformie *strictior observantia*), zwyczajowo stosowano imię zakonne z tzw. predykatem. Dopiero około 1799-1800 roku – pod presją pruskiego zaborcy – następuje przejście do sposobu zapisu: imię (ale wciąż zakonne, a nie chrzcielne) wraz z nazwiskiem⁸.

Struktura urzędowa konwentu

Zasadnicze urzędy kierownicze konwentu karmelitańskiego – przeora i podprzeora – były obsadzone przez kapitułę lub definitorium. Pozostałe urzędy organizujące życie danej wspólnoty były albo wybieralne przez wspólnotę, albo pochodziły z nominacji przeora. Szczególną funkcją-urzędem był socjusz kapitulny, który towarzyszył przeorowi udającemu się na kapitułę, ale był jednocześnie przedstawicielem wspólnoty wobec kapituły. Trzeba przy tym wspomnieć, że na

w latach 1700-1774 oraz spis ojców i braci prowincji wielkopolskiej zmarłych w latach 1741-1784, sygn. 174/614; *Album fratrum nostrorum a stantilita reformatifone] defunctorum in provincia Maioris Poloniae titulo Sanctissimi Sacramenti insignita [sic!] Ordinis Fratrum Beatissimae Virginis Mariae de Monte Carmelo strictioris observantiae autoritatae Venerabilis Capituli Provincialis in Conventu Obortensi anno Domini 1775 die 11 et sequentibus mensis maii celebrati digestum*, sygn. 175/547. Kloskowski zbadał też podobne źródła z Archiwów Diecezjalnych w Pelplinie i Włocławku (por. Kloskowski, s. 150, przyp. 5, 8 i 9). Do zestawienia tego należałoby dodać przechowywane w Rzymie w Archivio Generale dell'Ordine Carmelitano [AGOC], *Catalogus Religiosorum Provinciae SS. Corporis Christi Majoris Poloniae S.O.*, sygn. II Polonia Commune 1 comm prov Pol Maior., por. S. Sulecki, *Źródła do dziejów klasztoru bydgoskiego w archiwach karmelitów*, [w:] *Karmelitańskie dziedzictwo Bydgoszczy*, red. M. Puziak, Bydgoszcz 2017, s. 205-223.

⁸ Już od lat 70. XVIII w. ta praktyka zaistniała w spisach zakonników z poszczególnych konwentów sporządzanych w rytmie rocznym dla administracji pruskiej. Podawano tam także datę i miejsce urodzenia wraz z datami wstąpienia do zakonu i profesji zakonnej. Dla klasztoru bydgoskiego mamy przynajmniej 15 takich spisów powstałych między 1775 a 1805 rokiem, zachowanych w APB, *Acta die Verfassung des Karmeliter Klosters zu Bromberg betreffend*, sygn. 6/430/57. Kloskowski podaje w miarę możliwości imię chrzcielne i nazwisko.

czas wyjazdu przeora na kapitułę wspólnota wybierała wikariusza przeora, co było urzędem odmiennym i niepokrywającym się z funkcją podprzeora. Zdarzało się jednak, że wspólnota na wikariusza wybierała właśnie podprzeora⁹. Dla konwentu bydgoskiego mamy jednak w tym względzie dane zbyt szczątkowe (z lat 1793-1806), by się nimi zająć bliżej. Trzeba jednocześnie zaznaczyć, że tytuł *vicarius prior* był nadawany przez prowincjała także temu zakonnikowi, który tymczasowo zarządzał konwentem w szczególnych przypadkach, kiedy zabrakło przeora, np. w wyniku jego nagłej śmierci lub przeniesienia do innego klasztoru, a jego posługa trwała jedynie do najbliższego zgromadzenia – kapituły lub definitorium – bowiem wybór przeora w okresie między kapitułami był zastrzeżony dla definitorium.

Innymi funkcjami wybieralnymi przez wspólnotę były: *clavarius* – klucznik oraz *dispensator* – szafarz (przynajmniej w niektórych okresach funkcjonowania prowincji). Pierwsza funkcja wiązała się z kontrolą wyjść i powrotów zakonników z/do konwentu i wpuszczaniem osób postronnych, choć była odmienna od funkcji furtańca wyznaczanego przez przeora lub podprzeora. Szafarz zajmował się przydzielaniem zakonnikom potrzebnych im rzeczy (ubrań, lekarstw, materiałów piśmiennych itp.) i różnił się w tej funkcji od ekonomy czy prokuratora, a tym bardziej kwestarza określanego też – obok tytułu *quaestarius* – mianem *terminarius*, co pochodzi od pojęcia granic wyznaczonych dla terytorium kwesty dla danego konwentu. Podsumowując, urzędnikami zarządzającymi konwentem byli zasadniczo przeor i podprzeor, inne funkcje i urzędy miały charakter wykonawczy.

Przeorzy i podprzeorzy

Rytm trzyletniej kadencji wyznacza sekwencję przeorów i podprzeorów¹⁰. Oczywiście było możliwe sprawowanie tej funkcji wielokrotnie i to w bezpośrednim następstwie. Kilka razy w badanym okresie nastąpiła zmiana przeora pomiędzy kapitułami. Znajdujemy również odnotowanych w aktach kapituł *vic. prior* (wikariusza przeora), czyli zakonników, którzy pełnili obowiązki przeora i w tym charakterze musieli przybyć na kapitułę.

Tabela 1 – Zestawienie przeorów i podprzeorów

Legenda: data podana bezpośrednio przed nazwiskiem wskazuje definitorium mianowania; data ze znakiem zapytania odnosi się do najwcześniejszego możliwego momentu przyjęcia funkcji *vicarius prioris*.

⁹ Taki przypadek miał miejsce np. w 1793 roku w Bydgoszczy, kiedy wikariuszem wybrano podprzeora Longina od św. Józefa (por. APB 430/59, s. 107).

¹⁰ O przeorach z lat 1728-1816, por. Puziak (2016).

Kapituła	Przeor	Podprzeor
1700?	Stefan od św. Alberta	Dionizy od św. Antoniego
1703	Florenty od św. Teresy	Augustyn od św. Moniki
1706	Norbert od św. Anioła	Hieronim od św. Krescencjusza
	1708? Angelin od św. Kazimierza <i>vic. prior</i> ¹¹	Elizeusz od Góry Karmel
1709	Awertan od św. Krzysztofa	Justynian od św. Macieja
		1710? Elizeusz od Góry Karmel; Justynian od św. Macieja ¹²
	1711? Gabriel od św. Cyryla <i>vic. prior</i>	
1712	Teofil od św. Marcina	Angelin od św. Kazimierza
		1714? Joachim od św. Józefa ¹³
1715	Bernard od św. Bartłomieja	Bartłomiej od św. Adriana
1718	Florenty od św. Teresy	Norbert od św. Anioła
	1720? Hilarion od św. Karola <i>vic. prior</i> ¹⁴	
1721	Bernard od św. Bartłomieja	Arnold od Trójcy Świętej
	1723? Gerard od św. Jakuba <i>vic. prior</i> ¹⁵	
1724	Gerard od św. Jakuba	Andrzej od Nawrócenia św. Pawła
1727	Paweł od św. Tomasza	Andrzej od Nawrócenia św. Pawła
1730	Cyprian od św. Gerarda	Szymon od św. Antoniego
1733	Ludwik od św. Tomasza	Marian od św. Spirydiona
1736	Bertold od św. Piotra	Teodor od św. Cecylii
1739	Gerard od św. Jakuba	Alojzy od św. Piotra
		1740 Paweł od św. Tomasza
		1741 Lambert od św. Franciszka
1742	Leonard od św. Jana	Cyprian od św. Kazimierza
		1744 Stanisław od św. Doroty
1745	Bertold od św. Piotra	Teodor od św. Cecylii
1748	Bertold od św. Piotra	Cherubin od św. Antoniego

¹¹ Por. AKKr 168/397, s. 34.

¹² Sekwencja podprzeorów w latach 1709-1710 jest niejasna, bowiem znajdujemy w aktach sprzeczne dane. Sprzeczność może wynikać albo z błędu kopisty czy też niedoinformowania sporządzającego akta, albo też z powodu faktów, co do których nie mamy zachowanych informacji. Znamy jedynie zapis, że Elizeusz od Góry Karmel zmarł 21.01.1710 (!) jako aktualny podprzeor miejsca. Ale wyznaczony na podprzeora na kapitule roku 1709 był Justynian od św. Macieja, i on też występuje w aktach późniejszych. Por. Kloskowski, s. 194.

¹³ W aktach widnieją jego podpisy z datami 20.12.1714 i 22.01.1715 pod tzw. ugodą krakowską z 1714 roku, por. AKKr 168/397, s. 55nn.

¹⁴ Por. AKKr 168/397, s. 88.

¹⁵ Być może Bernard od św. Bartłomieja ustąpił z powodu choroby, skoro zm. 22 lutego 1725 roku w Kcyni, por. Kloskowski, s. 174.

		1749 wrzesień ¹⁶ Jakub od Wszystkich Świętych
1751	Cherubin od św. Antoniego	Lukasz od św. Antoniego
	1752 Teodor od św. Cecylii	1752 Władysław od św. Ludwika
1754	Bertold od św. Piotra	Władysław od św. Ludwika
		1755 Albert od św. Piotra i Pawła
		1756 Norbert od św. Walentego
1757	Augustyn od św. Antoniego	Anastazy od św. Brokarda
		1759 Zefiryn od św. Antoniego
1760	Leodegar od Najmilszej Matki	Anastazy od św. Brokarda
		1762 Benedykt od św. Ignacego
1763	Iwo od św. Jana Chrzciciela	Benedykt od św. Ignacego
	1764 Florencjusz od św. Telesfora	1764 Władysław od św. Jana
1766	Awertan od św. Piotra i Pawła	Klemens od św. Poncjana
		1767 Rudolf od św. Augustyna
	1768 Urban od św. Jerzego	1768 Walerian od św. Anny
1769	Fortunat od św. Joachima	Henryk od św. Jana Chrzciciela
		1771 Jozafat od św. Norberta ¹⁷
1772	Fortunat od św. Joachima	Cyryl od św. Bazylego ¹⁸
		1774 Zefiryn od św. Antoniego
1775	Fortunat od św. Joachima	Euzebiusz od św. Józefa
1778	Gotfryd od św. Jakuba	Euzebiusz od św. Józefa
1781	Fortunat od św. Joachima	Euzebiusz od św. Józefa
	1782 Gotfryd od św. Jakuba ¹⁹	
1784	Gotfryd od św. Jakuba	Ubald od św. Jakuba
		1785 Rafał od św. Jana
1787	Ubald od św. Jakuba	Rafał od św. Jana
		1789 Longin od św. Józefa
1790	Gotfryd od św. Jakuba	Longin od św. Józefa
1793	Marcin od św. Piotra	Longin od św. Józefa
1796	Kasjan od św. Walentego [Pokora]	Gwalbert od św. Kazimierza [Bauck?]
		1797 Stanisław od św. Piotra [Wy-lma]
1799	Kasjan od św. Walentego [Pokora]	Bonifacy od św. Norberta [Grentz]

¹⁶ Tego roku miały miejsce dwa definitoria, pierwsze w maju, a drugie we wrześniu. Powodem był przewidziany na 1750 rok wyjazd prowincjała na kapitułę generalną.

¹⁷ Wybrany po śmierci Henryka od św. Jana (zm. 7.04.1771).

¹⁸ Jemu wraz z o. Medaredem od św. Mateusza przypadło złożenie hołdu królowi pruskiemu w r. 1772. Por. *Historia Bydgoszczy*, t. 1, s. 350 – gdzie podano jego imię w formie „Xelinus”.

¹⁹ Formalnie ustanowiony na definitorium 1783 po śmierci Fortunata od św. Joachima (zm. 11 czerwca 1782 r.).

		1800 Edmund od św. Michała [Wroński]
1802	Wacław od św. Mateusza [Piechowicz]	Edmund od św. Michała [Wroński]
		1804 Amandy od św. Macieja [Schultz]
1805	Justus od św. Szymona [Montewski]	Amandy od św. Macieja [Schultz]
		1806 Kasjan od św. Walentego [Porkora]
1808	Anastazy od św. Wojciecha [Czekalski]	Amandy od św. Macieja [Schultz]
		1810 Euzebiusz od św. Wojciecha [Piekar- ski]
1811	Euzebiusz od św. Wojciecha [Piekar- ski]	Bonifacy od św. Norberta [Grentz]
1814	Eustachy od św. Filipa [Głowiński]	Andrzej od św. Franciszka [Retnaf]
		1815 Wawrzyniec od św. Józefa [Piotrowski]

O ile przeor i podprzeor byli przełożonymi wybieranymi nie przez wspólnotę konwentu, ale przez kapitułę, lub – w określonych przypadkach – przez definitorium czy też bezpośrednio przez prowincjała, o tyle zakonnicy miejscowej wspólnoty całkiem demokratycznie wybierali swojego przedstawiciela na kapitułę w randze tzw. socjusza, jemu to powierzając do przedstawienia określone sprawy wspólnoty. To wybór socjusza daje wgląd, kto we wspólnocie cieszył się (z różnych względów) uznaniem i autorytetem. Warto właśnie z tego powodu poznać tych zakonników, których akta zawsze podają.

Tabela 2 – Socjusze na kapitułę²⁰

Kapituła	Socjusz
1703	Dionizy od św. Antoniego (podprzeor)
1706	Elizeusz od Góry Karmel
1709	brak danych
1712	Bertold od św. Michała
1713	Angelin od św. Kazimierza (podprzeor) ²¹
1714	Joachim od św. Józefa (podprzeor)
1715	Joachim od św. Józefa (podprzeor)
1718	Edward od św. Franciszka

²⁰ Akta kapitulne wymieniają socjuszy z poszczególnych konwentów zazwyczaj w sesji drugiej, podając skład całego gremium kapitulnego. W APB, *Liber decretalis...*, sygn. 6/430/59, zachowały się sprawozdania z wyborów socjuszy z lat 1793-1805.

²¹ Był to socjusz wybrany na wspólne z całą prowincją polską definitorium, w sprawie tzw. ugody krakowskiej, por. AKKr 168/397, s. 55.

1721	Antoni od św. Jana Ewang. (Bapt.)
1724	Eustachy od Najświętszego Sakramentu
1727	Dionizy od św. Antoniego
1730	Joachim od św. Józefa
1731	Stanisław od św. Doroty
1733	brak danych
1736	Ubaldo od św. Andrzeja
1739	Szymon od św. Antoniego
1742	Marcjanus od św. Józefa
1745	Narcyz od św. Zachariasza
1748	Albert od św. Jana i Pawła
1749 ²²	Piotr Tomasz od św. Agnieszki
1751	Albin od św. Kazimierza
1754	Melchior od św. Jana Chrzciciela
1757	Norbert od św. Walentego
1760	Fortunat od św. Joachima
1763	Narcyz od św. Zachariasza
1766	Władysław od św. Jana
1769	Chryzostom od św. Wojciecha
1772	Melchior od św. Jana Chrzciciela
1775	Wincenty od św. Jakuba
1778	Longin od św. Józefa
1781	Aleksy od św. Antoniego
1784	Jerzy od św. Antoniego
1787	Damazy od św. Tomasza
1790	Longin od św. Józefa
1793	Kasjan od św. Walentego
1796	Serafin od św. Józefa
1799	Justus od św. Szymona
1802	Leopold [od św. Józefa] Blahr
1805	Eustachy [od św. Filipa] Głowiński

Już w roku 1808 akta pomijają socjusza bydgoskiego²³, a od roku 1811 akta nie podają już w ogóle socjuszy – praktycznie nie ustanawiano ich także z powodu niejasnego statusu formalnego odbywanych zgromadzeń oraz by ich wyjazd – przy już małej liczbie zakonników w poszczególnych klasztorach – nie umożliwił zachowania regularnego życia zakonnego.

Warto zwrócić uwagę, że są to zasadniczo wybory dokonywane wg dwóch odmiennych kryteriów: albo wybiera się kogoś już sprawdzonego i o pewnym stażu

²² Definitorium przed kapitułą generalną, stąd w składzie jak na kapitułę.

²³ Akta w kopii warszawskiej nie wymieniają tylko socjusza bydgoskiego, z kontekstu zapisów można jednak wyciągnąć niepewny – a więc i mało prawdopodobny – wniosek, że chodzi o Anioła Chibińskiego – zakonnika bardzo zasłużonego, uprzednio wyznaczonego do Trutowa.

w pełnieniu ważniejszych funkcji (np. podprzeor, lektor lub kaznodzieja), albo też zakonników młodych, utalentowanych i po prostu lubianych przez współbraci, jeszcze nieutytułowanych, bardzo często niepełniących innych funkcji klasztor-nych. Nie mamy przesłanek, by sądzić, że były to wybory na przekór przeoro-wi, ale i tej możliwości nie sposób wykluczyć. Pozwala to wnosić, że wspólnota bydgoska, chciała w ten sposób realnie wpływać na lobby rozdzielające urzędy w prowincji bowiem to ze składu kapituły – a więc także spośród socjuszy – wy-bierano wyższych przełożonych prowincji (prowincjał i definitory) wraz z prze-oramami i podprzeorami.

W tym kontekście warto zwrócić uwagę np. na Kasjana od św. Walentego, który na kapitule w 1793 roku, na którą przybył jako socjusz bydgoski, został wybrany przeorem w Bydgoszczy. Inny ciekawy podobny przypadek to Justus od św. Szymona czy Eustachy od św. Filipa [Głowiński]. Natomiast Leopold od św. Józefa został później wybrany prowincjałem. Wielu innych zostało podprzeorami lub przeorami w innych klasztorach.

Zakonnicy zaangażowani w formację – studium filozoficzne

W pierwszym okresie przynależności konwentu bydgoskiego do reformy *stric-tior observantia* był on czasowo siedzibą nowicjatu w IV ćwierci XVII wieku. Póź-niej jednak nowicjaty erygowano już tylko w klasztorach w Poznaniu i Gdańsku. W pierwszych latach XVIII wieku w konwencie bydgoskim funkcjonowali lek-torzy teologii moralnej (kapituły z lat 1703 i 1706), ale akta nie wymieniają żad-nych kleryków studentów. Stąd trudno domniemywać, przy obecnym stanie badań, o istnieniu karmelitańskiego studium teologii moralnej w Bydgoszczy przed 1709 rokiem. Pierwsze pewne wiadomości o studium w konwencie bydgoskim mamy dopiero właśnie z 1709 roku. Miało ono profil retoryczny, czyli wstępny, przygo-towujący do nauki filozofii. Wiadomo, że z czasem miejsce na studium retoryczne bardziej dogodne także dla przedłużenia wstępnej formacji młodych zakonników znaleziono w konwencie w Oborach. W Bydgoszczy natomiast najpóźniej od roku 1718 zaczęło funkcjonować studium filozofii, które pracowało nieprzerwanie aż do 1779 roku. Następnie ustanowiono studium kanoniczno-moralne, ale funkcjonowa-ło ono bardzo krótko, bo zaledwie do roku 1781. Po 1781 roku nastąpiła dłuższa przerwa w działalności formacyjnej. Dopiero w roku 1798 zostaje podjęta próba ponownego otwarcia studium filozofii. Była ona jednak krótkotrwała, bowiem już w 1800 roku nie ma o nim żadnej wzmianki. Natomiast rok później (1801) pojawia się studium teologii moralnej, które jednak też szybko się kończy – zaledwie po roku. Ostatnią próbą ratowania istnienia konwentu bydgoskiego w XIX wieku było zresztą powołanie studium gramatyki i retoryki jeszcze w 1815 roku, o którym jednak nawet nie wiadomo, czy rozpoczęło swe prace.

Ze studium w konwencie bydgoskim – zasadniczo filozoficznym – związani byli jako wykładowcy zakonnicy, którzy w następnych latach nierzadko zostawali prowincjalami lub mieli znaczący wpływ na życie prowincji jako definiatorzy czy przeorzy różnych konwentów. Było to związane z modelem swoistej kariery w prowincji wielkopolskiej. Uczący filozofii, cieszyli się tytułem lektora, z czym były zresztą związane pewne przywileje, które miały na celu umożliwić jak najrzetelniejsze wypełnienie powierzonego zadania. Byli to generalnie zakonnicy względnie młodzi (ok. 30-40 roku życia). Kariera naukowa przedstawiała się bowiem w prowincji wielkopolskiej następująco: Po odbyciu nowicjatu (w Poznaniu lub w Gdańsku), młodzi karmelici trafiali do klasztoru w Oborach na studium retoryczne. Tam, jak się zdaje, dokonywano pewnej selekcji – zdolniejszych zakonników wysyłano do studium filozoficznego w Gdańsku, a tych mniej rokujących do Bydgoszczy. Z obu tych miejsc zakonnicy trafiali zasadniczo najpierw do Poznania na studium teologiczne. Tych zdolniejszych odsyłano na pogłębienie kultury teologicznej i prawnej do Warszawy. W późniejszym okresie powstały studia teologii moralnej, które okresowo działały w Bydgoszczy, Kcyni i Markowicach, a nawet w Kłodawie.

Kadra dydaktyczna we wszystkich tych miejscach wywodziła się zasadniczo z zakonników, którzy przeszli etap formacji w Warszawie. Zadanie kształcenia oczywiście nie przypadło wszystkim: dzielono warszawskich absolwentów na tych przeznaczonych do uczenia i na kaznodziejów, a innych delegowano do ważniejszych zadań administracyjnych w prowincji.

Zakonnicy przeznaczeni do dydaktyki najpierw uczyli filozofii, a później teologii, określano ich tytułem *lector*, w skrócie LPh (lektor filozofii) lub LStH (lektor świętej teologii). Zazwyczaj po dziesięciu latach nauczania otrzymywali tytuł *jubilatus* (dodawany do skrótu jako J), a następnie – zwykle po zakończeniu prac dydaktycznych – także *emeritus* (E). Bardzo często spośród *lectores* rekrutowano władze prowincji – podprzeorów, przeorów, definiatorów, asystenta/sekretarza prowincjalnego i samego prowincjała.

W Bydgoszczy uczyli filozofii najczęściej dwaj zakonnicy. Jeden z nich bywał też obarczany dodatkowo funkcją tzw. *spiritualis studiosorum*, czyli ojca duchowego dla studentów. Zadaniem *diremptor studii* było natomiast czuwanie nad organizacją i realizacją programu studiów, a także czuwanie nad jakością merytoryczną zajęć. W Bydgoszczy ta funkcja nierzadko przypadała przeorowi lub podprzeorowi.

Tabela 3 - Lektorzy, *spiritualis studiosorum* i *diremptor studii*

Legenda: jeśli nie jest zaznaczone inaczej wymieniony zakonnik pełnił funkcję lektora filozofii. Funkcje łączone zaznaczone spójnikiem „oraz”. Skrótory zastosowane: LTh – lektor teologii; LThM – lektor teologii moralnej; *spir. stud.*

– *spiritualis studiosorum*; dir. – *diremptor studii*. Inne funkcje zaznaczono bezpośrednio przy danym zakonniku.

Kapituły	Lektorzy, spiritualis studiosorum i diremptores studii
1703	Serafin od Królowej Anielskiej LThM
1706	Hieronim od św. Krescencjusza LThM
1709	Arnold od Trójcy Świętej; Eliasz od św. Franciszka oraz spir. stud.
1712	Ustanowienie studium retoryki
	Joachim od św. Józefa – profesor retoryki oraz dir.
1715	Joachim od św. Józefa – profesor retoryki oraz dir.
1718	Edward od św. Franciszka; Tymoteusz od św. Wawrzyńca
1721	Szymon od św. Antoniego; Piotr od św. Leonarda oraz spir. stud.; Arnold od Trójcy Świętej – prefekt studiów [dir.]
1724	Paweł od św. Tomasza oraz spir. stud.; Bertold od św. Piotra oraz LThM
1727	Joachim od św. Józefa LThM
1730	Teodor od św. Cecylii oraz LThM i spir. stud.; Leonard od św. Jana
1733	Cherubin od św. Antoniego oraz spir. stud.; Leonard od św. Jana; Szymon od św. Antoniego – dir.
1736	Daniel od Dziewicy Maryi LTh ²⁴ , Karol od św. Bartłomieja; Bertold od św. Piotra [przeor] dir.; Teodor od św. Cecylii - spir. stud.
1738	Ubald od św. Andrzeja oraz spir. stud.
1739	Ubald od św. Andrzeja; Alan od św. Gerarda
1740	Jakub od Wszystkich Świętych oraz spir. stud.; Manswet od św. Kasta
1741	Ustanowiono seminarium neoprofessorum
	Jakub od Wszystkich Świętych; Marcjan od św. Józefa; Krzysztof od Trójcy Świętej – dir.
1742	Ponownie studium filozoficzne
	Faustyn od św. Wincentego oraz spir. stud.; Marcjan od św. Józefa
1743	Władysław od św. Ludwika oraz spir. stud.; Wincenty od św. Antoniego
1744	jw. oraz Anastazy od św. Brokarda – dir.
1745	Tymoteusz od św. Konstancy; Michał od św. Macieja
1747	Tymoteusz od św. Konstancy oraz spir. stud.; Augustyn od św. Antoniego
1748	Tymoteusz od św. Konstancy; Wincenty od św. Jana
1749	Augustyn od św. Antoniego; Albin od św. Kazimierza (podprzeor) – spir. stud.
1751	Augustyn od św. Antoniego oraz spir. stud.; Albin od św. Kazimierza
1752	Augustyn od św. Antoniego; Albin od św. Kazimierza
1753	Albin od św. Kazimierza oraz spir. stud.; Melchior od św. Jana Chrzciela
1754	Albin od św. Kazimierza; Melchior od św. Jana Chrzciela
1755	Albin od św. Kazimierza oraz spir. stud.; Urban od św. Jerzego

²⁴ Zmarł już w roku następnym (5 kwietnia 1737) [por. Kloskowski, s. 190], ale nie posiadamy akt definitorium z tego roku, które najprawdopodobniej nie odbyło się, stąd nie wiadomo nic o ustanowieniu kogoś na jego miejsce.

1756	Urban od św. Jerzego; Melchior od św. Jana Chrzciciela oraz spir. stud.
1757	Rudolf od św. Augustyna; Filibert od św. Marka
1759	Filibert od św. Marka oraz spir. stud.; Fortunat od św. Joachima
1760	Filibert od św. Marka oraz spir. stud.; Fortunat od św. Joachima
1761	Brunon od św. Franciszka oraz spir. stud.; Anioł od św. Benedykta
1762	Brunon od św. Franciszka; Chryzostom od św. Wojciecha; Benedykt od św. Ignacego (podprzeor) – spir. stud.
1763	Chryzostom od św. Wojciecha oraz spir. stud.; Gotfryd od św. Jakuba; Anastazy od św. Brocardo – dir.
1764	Anioł od św. Benedykta; Gotfryd od św. Jakuba; Władysław od św. Jana – dir.
1765	Gotfryd od św. Jakuba oraz spir. stud.; Józef od św. Dyzmy
1766	Gotfryd od św. Jakuba; Józef od św. Dyzmy; Klemens od św. Poncjana – spir. stud.; Władysław od św. Ludwika – dir.
1767	Polikarp od św. Piotra oraz spir. stud.; Jozafat od św. Norberta; Rudolf od św. Augustyna – dir.
1769	Jozafat od św. Norberta oraz spir. stud.; Karol od św. Michała; Fortunat od św. Joachima – dir.
1771	Gerard od św. Szymona oraz spir. stud.; Ryszard od św. Andrzeja
1772	Karol od św. Michała oraz spir. stud.; Medard od św. Franciszka; Fortunat od św. Joachima – dir.
1773	Wincenty od św. Jakuba oraz spir. stud.; Ryszard od św. Andrzeja
1774	Wincenty od św. Jakuba oraz spir. stud.; Medard od św. Macieja
1775	Medard od św. Macieja; Ewaryst od św. Michała; Fortunat od św. Joachima – prefekt studiów [dir.]; Euzebiusz od św. Józefa - spir. stud.
1776	Ewaryst od św. Michała; Longin od św. Józefa
1777	Longin od św. Józefa oraz spir. stud.; Marceлин od św. Andrzeja
1778	Longin od św. Józefa et spir. stud.; Chryzolog od św. Marcina; Gotfryd od św. Jakuba – dir.
1779	Ustanowiono studium kanoniczno-moralne
	Wincenty od św. Jakuba spir. stud.; Gotfryd od św. Jakuba – dir.
	Przerwa działania studium filozoficznego w latach 1781-1798
1798	Walerian od św. Kanteo – spir. stud.; Hilary od św. Ignacego; Martynian od św. Wojciecha – dir.
1799	Baltazar od św. Józefa oraz spir. stud.
1801	Ustanowiono studium teologiczno-moralne
	Leopold od św. Józefa [Blahr]
1814	Ustanowiono studium retoryczne
	Martynian od św. Wojciecha [Kuczki]
1815	Ludwik Schmitt ²⁵

Należy tu wymienić także efemerycznie pojawiających się innych funkcyjnych w zakresie studiów, jak np. *expositor casuum conscientiae* ('wyjaśniającego

²⁵ Definitorium w 1812 wymienia go jeszcze jako studenta retoryki w Keyni – AKKr 168/397, s. 682. Nieznany Kloskowskiemu.

przypadki sumienia²⁵), który jest wymieniony jedynie w 1774 roku: Marcelin od św. Andrzeja. Natomiast definitorium w 1783 roku ustanowiła w każdym klasztorze komisję egzaminującą zakonników spowiadających. W Bydgoszczy zostali nimi Godfryd od św. Jakuba 3 definitor, Euzebiusz od św. Józefa i Rudolf od św. Augustyna STLJ.

Co ciekawe, akta zakonne wymieniają prawie zawsze także studentów. Jest to zazwyczaj zaledwie kilka osób, maksymalnie 7. Okres studiów oscylował od roku do dwóch (w kilku wypadkach nawet trzech) – w zależności także od zdolności samych studentów. Nasuwa się tu zresztą uwaga, że karmelici mieli odwagę podejmować nauczanie w trybie mistrz – uczeń, co niekoniecznie musiało odbijać się negatywnie na jakości kształcenia²⁶.

Tabela 4 – Klerycy studenci

Kapituła	Klerycy studenci
1712	Gerard od św. Jakuba; Karol od św. Piotra; Wawrzyniec od św. Grzegorza; Tomasz od św. Marii Magdaleny; Anzelm od św. ?; Gabriel od św. Antoniego
1715	Leon od św. Marii Magdaleny de Pazzi; Andrzej Korsyn od św. Pawła; Piotr Tomasz od św. Leonarda; Telesfor od Najświętszego Sakramentu; Cyryl od św. ?; Szymon od św. Antoniego z Padwy; Albert od św. Korsyna
1718	Mikołaj od św. Szymona i Judy; Wacław od św. Grzegorza; Korneliusz od św. Antoniego; Rajmund od św. Anastazego; Ignacy od św. Stanisława Kostki; Albert od św. Franciszka
1721	Józef od św. Maryi; Patryk od Męki Pańskiej; Jerzy od św. Wawrzyńca; Wincenty od św. Stanisława; Telesfor od św. Macieja
1724	Felicjan od św. Stefana; Angelin od św. Jana; Krzysztof od św. Stanisława; Florian od św. Pawła; Filip od św. Franciszka
1727	Anioł od św. Bernarda; Rafał od św. Andrzeja; Marcelin od Najświętszego Sakramentu; Bonawentura od św. Leonarda; Feliks od św. Bernarda; Urban od św. Pawła
1730	Ildefons od Ducha Świętego; Kandyd od św. Mateusza; Zefiryn od św. Antoniego; Euzebiusz od św. Józefa; Mateusz od św. Jana; Paulin od św. Sebastiana; Patryk od Najświętszego Imienia Jezus
1733	Leopold od św. Augustyna; Kancjusz od św. Juliana; Józef od św. Mateusza; Edward od św. Kryspina; Roman od św. Bartłomieja

²⁶ Nie mu tu miejsca, by omówić zasady dotyczące kształcenia w prowincji wielkopolskiej, wystarczy wspomnieć, że wykłady przedpołudniowe były dopełnione codziennym wieczornym odpytaniem studenta po jego popołudniowym studium własnym oraz okresowych pytaniach studentów do wykładowców w czasie tych wieczornych spotkań. Choć wprost niewiele mówi o samych karmelitach trzewickowych – por. J. Flaga, *Formacja i kształcenie duchowieństwa zakonnego w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, RWKUL, Lublin 1998. Zob. też O. Filek OCD, *Nauka i nauczanie w zakonach karmelitańskich*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, red. M. Rechowicz, t. 2, cz. 2, Lublin 1975, s. 367-390.

1736	Józef od św. Mateusza; Eliasz od św. Mateusza; Tymoteusz od św. Konstancji; Ksawery od św. Barbary; Piotr od Wszystkich Świętych; Tomasz od Męki Pańskiej
1738	Aleksy od Nawiedzenia NMP; Remigiusz od św. Józefa; Erazm od św. Jana Nepomucena; Michał od św. Macieja
1739	Aleksy od Nawiedzenia NMP; Erazm od św. Jana Nepomucena; Michał od św. Macieja; Anastazy od św. [Jana] Nepomucena
1740	Feliks od św. Szymona; Erazm od św. Jana Nepomucena; Sebastian od Zaślubin NMP; Grzegorz od św. Anioła; Albert od św. Jana i Pawła
1741	Onufry od św. Anny; Eustachy od św. Adriana; Telesfor od św. Józefa; Albin od św. Kazimierza; Donaty od św. Antoniego
1742	Spirydion od Niepokalanego Poczęcia; Daniel od św. Józefa; Florenty od św. Telesfora; Modest od św. Benedykta
1743	Benedykt od św. Ignacego; Telesfor od św. Józefa; Albin od św. Kazimierza; Donaty od św. Antoniego; Adaukt od św. Macieja; Antoni od św. Bonawentury; Onufry od św. Anny
1745	Urban od św. Jerzego; Ludwik od św. Hiacynta; Reginald od św. Alberta; Ambroży od św. Franciszka; Gaspar od Świętych Aniołów; Julian od św. Józefa
1747	Hieronim od św. Michała; Brunon od św. Franciszka; Rudolf od św. Augustyna; Cyryl od św. Bazylego; Placyd od św. Michała; Archaniol od Góry Karmel
1748	Hieronim od św. Michała; Brunon od św. Franciszka; Rudolf od św. Augustyna; Archaniol od Góry Karmel
1749	maj; Archaniol od Góry Karmel; Filibert od św. Marka; Damian od św. Jakuba; Amandy od św. Ignacego wrzesień (dodano): Cyprian od św. Gerarda
1751	Izydor od św. Antoniego; Dionizy od św. Ignacego; Bazyli od św. Franciszka
1753	Fortunat od św. Joachima; Bonifacy od św. Józefa; Eustachy od św. Kantego; Iwon od św. Jana Chrzciela; Serapion od św. Andrzeja
1754	Fortunat od św. Joachima; Bonifacy od św. Józefa; Eustachy od św. Kantego; Iwon od św. Jana; Tomasz od św. Andrzeja
1755	Leon od św. Alberta; Kajetan od św. Jana; Roch od św. Michała; Protazy od św. Bartłomieja
1756	Benon od św. Michała; Alfons od św. Mateusza; Bonawentura od św. Jakuba; Roch od św. Michała
1757	Korsyn od św. Sebastiana; Fulgencjusz od św. Piotra; Gotfryd od św. Jakuba; Józef od św. Dyzmy; Grzegorz od św. Michała; Polikarp od św. Piotra
1759	Witalis od św. Alberta; Józef od św. Dyzmy; Sylweryusz od św. Andrzeja; Kazimierz od św. Wojciecha
1760	Józef od św. Dyzmy; Witalis od św. Alberta; Korneliusz od św. Adama

1761	Apolinary od św. Jakuba; Wilhelm od św. Filipa; Serafin od św. Augustyna; Cherubin od św. Józefa; Rajmund od św. Kazimierza
1762	Wilhelm od św. Filipa; Serafin od św. Augustyna; Cherubin od św. Józefa; Rajmund od św. Kazimierza; Barnaba od św. Kaspra
1763	Ekspedyt od św. Krystiana; Ryszard od św. Andrzeja; Medard od św. Macieja; Karol od św. Michała; Frank od św. Ignacego
1764	Ekspedyt od św. Krystiana; Ryszard od św. Andrzeja; Medard od św. Macieja; Karol od św. Michała; Lambert od św. Antoniego
1765	Damazy od św. Franciszka; Edmund od św. Michała; Celestyn od św. Michała; Mikołaj od św. Antoniego; Rafał od św. Jana
1766	Damazy od św. Franciszka; Daniel od św. Franciszka; Rafał od św. Jana; Mikołaj od św. Antoniego
1767	Atanazy od św. Józefa; Felicjan od św. Jana; Michał od św. Jana; Dawid od św. Kaspra
1769	Elizeusz od św. Marii Magdaleny de Pazzis; Benignus od św. Szymona; Marian od św. Antoniego; Ksawery od św. Pawła; Serapion od św. Jakuba; Hiacynt od św. Jakuba
1771	Hilary od św. Michała; Tadeusz od św. Jana; Maciej od św. Jana; Cyriak od św. Jakuba; Piotr od św. Stanisława; Anastazy od św. Wojciecha
1772	Zygmunt od św. Marcina; Hilary od św. Michała; Maciej od św. Jana; Cyriak od św. Jakuba; Piotr od św. Stanisława; Anastazy od św. Wojciecha
1773	Ananiasz od św. Seweryna; Makary od św. Andrzeja; Anzelm od św. Wojciecha; Patryk od św. Jana; Amandy od św. Macieja; Modest od św. Jana
1774	Ananiasz od św. Seweryna; Makary od św. Andrzeja; Anzelm od św. Wojciecha; Amandy od św. Macieja; Modest od św. Jana
1775	Aleksy od św. Antoniego; Wawrzyniec od św. Józefa; Kolumban od św. Jana; Brokard od św. Wojciecha
1776	Aleksy od św. Antoniego; Wawrzyniec od św. Józefa; Kolumban od św. Jana; Ambroży od św. Jana; Brokard od św. Wojciecha
1777	Patryk od św. Michała; Dyzma od św. Alberta; Faustyn od św. Ambrożego; Mateusz od św. Antoniego
1778	Patryk od św. Michała; Dyzma od św. Wojciecha; Faustyn od św. Ambrożego; Mateusz od św. Antoniego
Ustanowiono studia kanoniczno-moralne [przetrwały tylko rok]	
1779	Piotr Tomasz od św. Marcina; Egidiusz od św. Andrzeja; Ignacy od św. Antoniego; Kolumban od św. Jana
Przerwa działania studium filozoficznego w latach 1781-1798	
1798	Ubaldo od św. Kaspra; Cyprian od św. Jana; Florian od św. Andrzeja; Damascen od św. Klemensa
1799	Sylwan [od św. Andrzeja]; Cyprian [od św. Jana]; Ildefons [od św. Józefa]; Damascen [od św. Klemensa]
Zawieszenie studium filozoficznego w 1800, od 1801 – studium teologii moralnej, które po roku znika.	

1801	Kolumban [od św. ?] Zager ²⁷ Zachariasz [od św. Krzysztofa] Plonka lub Ponka ²⁸
Od 1815 studium gramatyczno-retoryczne	
1815	Anzelm Kodzimierski (?); Adalbert [Wojciech] Łobodzki

Spośród tych studentów filozofii warto wskazać na Szymona od św. Antoniego²⁹ czy Kantego od św. Juliana. Ten drugi stał się z czasem profesorem retoryki i kaznodzieją najbardziej płodnym w swojej prowincji, jeśli wziąć pod uwagę liczbę publikacji, na czele z *Pierwszym polem kaznodziejским* z kazaniami o św. Janie Nepomucenie, którego kult karmelici, także bydgoscy, gorliwie szerzyli³⁰. Z innych studentów warto wymienić późniejszych prowincjałów: Michała od św. Macieja, Cypriana od św. Gerarda, Polikarpa od św. Piotra oraz Karola od św. Michała, czy bydgoskich przeorów: Gerarda od św. Jakuba, Iwo od św. Jana Chrzciciela, Florencjusza od św. Telesfora, Urbana od św. Jerzego, Fortunata od św. Joachima, Gotrfyda od św. Jakuba oraz Anastazego od św. Wojciecha.

Zakonnicy zaangażowani w duszpasterstwo

Sam kościół Karmelitów bydgoskich nie był ani kościołem parafialnym, ani filią parafii. Karmelici wpisywali się w duszpasterstwo ogólne prowadzone na terenie miasta z tytułu szczególnych typów działalności. Do zwykłych posług należało spowiednictwo. Dla karmelitów było to tak oczywiste, że nawet nie wyznaczano spowiedników, ale też otoczone wielką troską – aż po ustanawianie komisji egzaminacyjnych dopuszczających do spowiadania. Do istotnych zadań zakonu należało natomiast kaznodziejstwo. Podejmowali je wyznaczeni kaznodzieje (*concionatores*) z okazji uroczystych funkcji liturgicznych (nie tylko we własnym kościele) w święta i w momentach związanych z uzyskiwaniem odpustów. Otaczano opieką również życie bractw, wyznaczając tzw. promotorów. Wiemy, że bractwo szkaplerzne działające przy kościele karmelitów wyróżniało się nie tylko swoją „starożytnością” – od 1470 roku, ale także rangą i liczebnością „braci i siostr”. Obok niego trzeba wspomnieć bractwa: św. Barbary (szyprów i flisaków), św. Józefa, Serca Maryi i Opatrzności Bożej. Akta kapitulne czasami wprost wymieniają ustanowionych dla tych bractw „promotorów”.

Promotorzy Bractw

Funkcja promotora bractwa była powierzana zakonnikom jako i prestiżowa, i wymagająca. Z całą pewnością, jak świadczą o tym rozmaite epizody, wcale

²⁷ Klokowski nie zna takiego zakonnika.

²⁸ Por. Klokowski, s. 255.

²⁹ Por. niżej (przy omawianiu kaznodziejów) wraz z przyp. 35.

³⁰ Por. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 30, s. 47-48.

nie było łatwo podejmować opiekę nie tylko duchową, ale też organizacyjną nad grupami tak zróżnicowanym jak te brackie³¹. Akta wymieniają z imienia promotorów bractw zaledwie przy okazji 18 kapituł. Ze spisów zresztą nie zawsze jednoznacznie wynika, którymi bractwami wskazani zakonnicy się zajmowali, czasem jednakże wskazują precyzyjnie, o jakie bractwo chodzi³².

Tabela 5 – Promotorzy bractw

Kapituła	Promotor bractw
1712	Erazm od Trójcy Świętej
1721	Gerard od św. Jakuba
1724	Zachariasz od Męki Pańskiej promotor bractwa szkaplerznego
1727	brak danych
1730	brak danych
1733	Klemens od św. Andrzeja
1736	Teodor od św. Cecylii promotor bractwa NMP (Szkaplerznego) i św. Józefa; Szymon od św. Antoniego promotor Bractwa Serca Maryi (Cordis Mariae)
1739	Brak danych
1742	Ferdynand od św. Kasjana
1745	Arnold od św. Antoniego
1748	Albert od św. Jana i Pawła
1752	Szymon od św. Norberta
1753	Hieronim od św. Michała
1757	Ambroży od św. Franciszka
1760	Anastazy od św. Brokarda promotor bractwa szkaplerznego, św. Józefa i Serca Maryi i Różańcowego
1763	Benedykt od św. Ignacego i Adrian od św. Jakuba
1765	Anastazy od św. Jana Nepomucena
1766	Anastazy od św. Jana Nepomucena
1767	Alfons od św. Mateusza
1768	Jozafat od św. Norberta
1773	Lambert od św. Antoniego

Od roku 1769 w aktach kapitułnych powtarza się zalecenie, by promotorów mianowali miejscowi przeorzy. Jedynie definitorium z roku 1773 podejmuje jeszcze szczegółowe decyzje w tym zakresie. Po roku 1796 giną zresztą jakiegokolwiek

³¹ Bez rozwijania tematu ogólnego, które doczekało się już wielu opracowań, dla Bydgoszczy należy wspomnieć: Z. Malewski, *Bractwo Matki Boskiej Szkaplerznej*, „Przegląd Bydgoski” 1937, t. 5, z. 3-4, s. 80-118. Szczególnie istotny dla tematu tu podejmowanego jest natomiast Zyglewski (2008).

³² Ograniczeni doborem podstawy źródłowej w naszym zestawieniu, możemy jedynie wskazać na konieczność konfrontacji i korelacji tych danych z księgami brackimi, które dochowały się do naszych czasów, dostępne na portalu Kujawsko-Pomorskiej Biblioteki Cyfrowej. Por. Zyglewski (2008).

wskazówki w tym zakresie. Sprawy brackie natomiast są obecne jeszcze przy podawaniu prośby o zaakceptowanie zapisów mszalnych lub innych fundacji lub przy wymienianiu zmarłych członków bractw związanych filadelfią z prowincją (lub danym konwentem).

Kaznodzieje

Organizacja posługi kaznodziejskiej ma natomiast dwa aspekty wynikające z reguły i zwyczajów zakonnych, choć zasadniczo nie są one omawiane wprost w aktach kapituł i definitoriów. Pierwszy aspekt dotyczy głoszenia kazań podczas liturgii publicznych w kościele Karmelitów i wszędzie tam, gdzie są oni zaproszeni wprost w charakterze homilety. Drugi aspekt natomiast – głoszenia kazań dla samej wspólnoty karmelitów, czasami nawet niebezpośrednio w kontekście liturgicznym, ale np. w refektarzu bądź podczas zebrań wspólnoty w kapitularku. Dotyczyły to przede wszystkim serii nauk wielkopostnych i okolicznościowych mów w ważne święta karmelitańskie.

Badane akta, wyznaczając kaznodziejów, nie czynią rozróżnienia na te dwa aspekty, natomiast czasami różnicują zakres pracy kaznodziei, do której zaliczało się nie tylko wygłoszenie kazania, ale i jego przygotowanie, i to pisemne, oraz studium pozwalające osiągnąć odpowiednio wysoki poziom głoszenia. Z tej racji zresztą kaznodzieja cieszył się niektórymi przywilejami w codziennym życiu, tak aby mógł sprostać postawionym przed nim obowiązkom. Podstawowe rozróżnienie mamy między kaznodzieją – nazwijmy go zwykłym (*ordinario*), który czasami bywa określany jako niedzielny (*dominicalis*) lub codziennym (*ferialis*) i świątecznym (*festivus*). Względnie często pojawia się w aktach także zróżnicowanie językowe na kaznodziejów polskich (albo „dla Polaków”) i niemieckich („dla Niemców”). To ostatnie dotyczyło okresowo także kaznodziejów pracujących w Bydgoszczy (częściej w Gdańsku, ale również w Warszawie czy Poznaniu).

Tabela 6 – Kaznodzieje konwentu bydgoskiego

Legenda: podano dodatkowe określenia kaznodziejów w przypadkach, gdy pojawiały się one w odpowiednich aktach. Daty bezpośrednio przed nazwiskami wskazują definitorium ustanowienia. Liczba zmian zachodzących podczas definitoriów wymusza rozszerzenie tego zestawienia także o te dane. Skrót: kaz. – kaznodzieja.

Kapituła	Kaznodzieje
1703	Florian od św. Jana Ewangelisty
1706	Damascen od św. Bartłomieja; Bartłomiej od św. Adriana
1709	Justynian od św. Macieja; Romuald od św. Doroty – pomocnik kaznodziei
1712	Bartłomiej od św. Adriana

1715	Romuald od św. Doroty
1718	Gerard od św. Jakuba
1721	Gerard od św. Jakuba
1724	Zachariasz od Męki Pańskiej
1727	Piotr Tomasz od św. Agnieszki
1730	Szymon od św. Antoniego; Stefan od Oczyszczenia Dziewicy Maryi
1733	Klemens od św. Andrzeja
1736	Teodor od św. Cecylii
1739	Piotr Tomasz od św. Agnieszki
	1740 Adrian od św. Jana Chrzciciela
1742	Ferdynand od św. Kasjana
	1743 Narcyz od św. Zachariasza
1745	Arnold od św. Antoniego
	1746 Faustyn od św. Wincentego
	1747 Eliasz od św. Mateusza
1748	Albert od św. Jana i Pawła
	1749 maj: Serafin od św. Andrzeja; Aleksy od Nawiedzenia NMP – pomocnik kaznodziei
	1749 wrzesień: Sebastian od Zaślubin NMP – kaz. Polaków; Donaty od św. Antoniego – kaz. Niemców; Adaukt od św. Macieja – pomocnik kaznodziei
1751	Anastazy od św. Jana; Ambroży od św. [Franciszka?] – pomocnik kaznodziei; Donaty od św. Antoniego - kaz. Niemców
	1752 Szymon od św. Norberta; Placyd od św. Michała – kaz. Niemców
	1753 Hieronim od św. Michała; Adaukt od św. Macieja – kaz. Niemców; Rudolf od św. Augustyna – pomocnik kaznodziei Niemców
1754	Ambroży od św. Franciszka
	1756 Norbert od św. Walentego
1757	Ambroży od św. Franciszka; Klemens od św. Andrzeja
	1759 Justynian od św. Szymona – pomocnik kaznodziei
1760	Tomasz od św. Andrzeja; Justynian od św. Szymona – pomocnik kaznodziei
	1761 Eustachy od św. Kantego – kaz. niedzielny; Kryspin od św. Michała – kaz. świąteczny
1763	Eustachy od św. Kantego – kaz. niedzielny; Adrian od św. Jakuba – kaz. świąteczny
	1764 Eustachy od św. Kantego – kaz. niedzielny; Polikarp od św. Piotra – kaz. świąteczny
	1765 Anastazy od św. Jana Nepomucena – kaz. niedzielny; Eustachy od św. Kantego – kaz. świąteczny
1766	Anastazy od św. Jana Nepomucena – kaz. niedzielny; Eustachy od św. Kantego – kaz. świąteczny

	1767 Alfons od św. Mateusza – kaz. niedzielny; Leon od św. Wojciecha – kaz. świąteczny
	1768 Chryzostom od św. Wojciecha – kaz. niedzielny; Jozafat od św. Norberta; Fulgenty od św. Piotra – kaz. świąteczny
1769	Józef od św. Dyzmy – kaz. niedzielny; Fulgenty od św. Piotra – kaz. świąteczny
	1770 Andrzej od św. Aleksandra
	1771 Jozafat od św. Norberta – kaz. niedzielny; Lambert od św. Antoniego – kaz. świąteczny
1772	Angelin od św. Franciszka – kaz. niedzielny; Michał od św. Jana – kaz. świąteczny
	1773 Lambert od św. Antoniego – kaz. niedzielny; Apolinary od św. Jakuba – kaz. świąteczny
	1774 per turnum (na zmianę): Lambert od św. Antoniego oraz Serafin od św. Augustyna
1775	Ekspeydt od św. Krystiana – kaz. niedzielny; Gerard od św. Szymona – kaz. świąteczny
	1777 jw. oraz Korsyn od św. Sebastiana – pomocnik kaznodziei
1778	Mikołaj od św. Antoniego; Korsyn od św. Sebastiana – pomocnik kaznodziei
	1779 Mikołaj od św. Antoniego – kaz. niedzielny; Korsyn od św. Sebastiana – kaz. świąteczny
	1780 Aleksy od św. Antoniego – kaz. niedzielny; Tadeusz od św. Jana – kaz. świąteczny
1781	Rafał od św. Jana; Hilarion od św. Michała – pomocnik kaznodziei; Eusebiusz od św. Józefa (jednocześnie podprzeor)
	1782 Grzegorz od św. Antoniego – pomocnik kaznodziei
1784	Rafał od św. Jana – kaz. niedzielny Polaków; Damazy od św. Tomasza – kaz. świąteczny
	1785 Damazy od św. Tomasza – kaz. niedzielny; Dyzma od św. Wojciecha – pomocnik kaznodziei
1787	per turnum (na zmianę): Dyzma od św. Wojciecha oraz Damazy od św. Tomasza
	1788 per turnum (na zmianę): Dyzma od św. Wojciecha [Rocha?] oraz Klemens od św. Rocha
1790	per turnum (na zmianę): Kasjan od św. Walentego oraz Dyzma od św. Wojciecha
	1791 Kasjan od św. Walentego – kaz. niedzielny; Ildefons od św. Pawła – kaz. świąteczny
	1792 per turnum (na zmianę): Kasjan od św. Walentego oraz Justus od św. Szymona
1793	Longin od św. Walentego – kaz. niedzielny (jednocześnie podprzeor); Paschalis od św. Tomasza – kaz. świąteczny

	1794 Longin od św. Walentego – kaz. niedzielny
	1795 Longin od św. Walentego – kaz. niedzielny; Serafin od św. Józefa – kaz. świąteczny
1796	per turnum (na zmianę): Serafin od św. Józefa oraz Tymoteusz od św. Józefa
	1797 Justus od św. Szymona – kaz. niedzielny; Nepomucen od św. Wincentego – kaz. świąteczny
1799	Justus od św. Szymona; Nepomucen [od św. Wincentego] – kaz. świąteczny
	1800 Leon Glinowiecki kaz. świąteczny
	1801 Leopold od św. Józefa [Blahr] – kaz. niedzielny; Piotr Wesolowski – kaz. świąteczny
1802	per turnum (na zmianę): Piotr Wesolowski i Eustachy od św. Filipa [Głowiński]
1805	Eustachy od św. Filipa [Głowiński] ³³
1808	Eustachy od św. Filipa [Głowiński]
1811	Franciszek od św. Wojciecha [Karboszewski]
	1812 Anastazy od św. Wojciecha [Czekalski]
	1813 Elizeusz [od św. Jana] Maliszewski ³⁴ – kaz. Polaków
1814	Eustachy [od św. Filipa] Głowiński; br. (sic!) Bernard ³⁵
	1815 Ludwik Schmitt

Urząd kaznodziei był wśród karmelitów otoczony dużym szacunkiem i troską. Oprócz wspomnianych przywilejów dotyczyło to także faktu, że często funkcja ta była elementem kariery zakonnej na równi z pełnieniem urzędu podprzeora czy lektora (wykładowcy). Za sprawowanie tej funkcji bez przerwy przez dziesięć lat kaznodzieja otrzymywał honorowy tytuł jubilata (oznaczany skrótem CJ), a po zakończeniu tej posługi przysługiwał mu tytuł emeryta (CE). Czasami kaznodzieja emeryt, zwłaszcza pełniąc inne funkcje w konwencie, bywał wzywany do ponownego głoszenia kazań, wówczas opisywano go w aktach jako „CE et actualis”.

W powyższym zestawieniu pojawia się kilku zakonników, na których warto zwrócić uwagę. Najpierw o. Szymon od św. Antoniego, który był aktywny z lat 30. XVIII wieku, a po jego śmierci wydano (1751) zbiór jego kazań *Dyaryusz roku kaznodziejskiego*, w którym zaznaczono także kilka kazań, które miały być przez niego wygłoszone w Bydgoszczy³⁶. Z kolei Gerard od

³³ Przed kapitułą 24 kwietnia 1805 podczas wyborów socjusza na kapitułę w składzie konwentu wymienia się jako kaznodzieje *per turnum* („na zmianę”) – Eutymsiusza [od św. Józefa] Schultza i o. Eustachego [od św. Filipa] Głowińskiego – por. APB 430/59, s. 97-96.

³⁴ Zmarł 29.09.1813 w Bydgoszczy, por. Kloskowski, s. 194.

³⁵ Por. przyp. 59.

³⁶ Autor zbioru kazań wydanych pośmiertnie: *Dyaryusz odświętętego Roku kaznodziejskiego należytą pilnością wyrachowany, chrześciańską pobożnością z Ambony zalecony, albo*

św. Jakuba to późniejszy przeor i prowincjał. Podobnie późniejszy prowincjałowie to Polikarp od św. Piotra, Leopold od św. Józefa (Blahr). Natomiast Anastazy od św. Jana Nepomucena to jeden z braci Komierowskich, drugim był Konstantyn od św. Wawrzyńca (w latach 1763-66 prowincjał), których siostrą była matka Agata, przeorysza bydgoskich klarysek³⁷. Na koniec – Kasjan od św. Walentego, rodowity bydgoszczanin z rodziny Pokora, zresztą wieloletni przeor bydgoski.

Pomoc w okolicznych parafiach

Z funkcjonowaniem kaznodziejów jest związany szerszy i trudniejszy temat pomocy zakonników w duszpasterstwie poza swoim kościołem, a nawet w dalszej okolicy poza Bydgoszczą. Początkowo odpowiadanie na zapotrzebowanie pomocy duszpasterskiej w okolicy klasztoru leżało w kompetencjach przeora, jednak z powodu mnożących się nadużyć, które doprowadzały do tego, że nie było komu odprawiać oficjum w chórze zakonnym, po okresie upomnień w tym względzie, kompetencje określania tego typu zaangażowania duszpasterskiego przejęła kapituła i definitorium wraz z prowincjałem i radą prowincjalną. W tym względzie akta kapitulne nie są zbyt obszernym źródłem i należałoby je dopełnić badaniami wykorzystującymi inne materiały.

1763 – Edward od św. Kryspina i Kryspiniana – kapelan w Drzyciemiu; Eli-
zeusz od św. Gabriela – kapelan w Byszewie; Bernard od św. Jana – kapelan
w Fordonie

1764 – Eustachy od św. Adriana – kapelan w Fordon

1766 – Edward od św. Kryspina i Kryspiniana w Drzyciemiu; Angelin od św.
Franciszka - kapelan w Byszewie

1767 – Longin od św. Marcina – kapelan w Byszewie

1769 – Melchior od św. Jana Chrzciciela – kapelan w Byszewie

1797 – Amandy od św. Macieja – kapelan w kościele w Ślesinie; Liboriusz od
św. Andrzeja - kapelan w Żołędowie

1799 – Amandy od św. Macieja – wikariusz w Tucznie

1800 – Jan Chlebowski – kapelan w Tucznie, Nepomucen Grentz – kapelan
w Lnianku

1811 – Amandy Schulc – kapelan w Szubinie

kazania roczne na uroczystości świętych Pańskich, przez Szymona od Antoniego... miane, po śmierci jego zebrane i do druku podane 1751, Gdańsk 1751. Por. M. Puziak, Szymon od św. Antoniego – karmelitański kaznodzieja Bydgoszczy i okolicy w czasach saskich, „Materiały do dziejów kultury i sztuki Bydgoszczy i regionu” t. 19, Bydgoszcz 2018, s. 23-42; K. Estreicher, Bibliografia polska, t. 30, s. 340.

³⁷ Por. W. Chorążyczewski i S. Roszak, *Pamięć domu Komierowskich. Studium z dziejów rodu szlacheckiego w XVIII wieku*, Toruń 2002.

Spowiednicy siostr klarysek

Inną formą zaangażowania duszpasterskiego była funkcja spowiednika w klasztorze klarysek, praktycznie przez miedzę. Akta prowincjalne potwierdzają tę funkcję w następujących przypadkach: 1797 – Stanisław od św. Piotra; 1799 – Bonifacy od św. Norberta spowiednik zwyczajny oraz Justus od św. Szymona spowiednik nadzwyczajny; 1800 – Amandy Froński – spowiednik zwyczajny; 1806 – Kasjan Pokora; 1810 – Euzebiusz Piekarski oraz w roku 1814 – Martynian Kuczki.

Zakonnicy zaangażowani w sprawy kultu

Z funkcjonowaniem bractw – ponieważ miały one siedzibę w kościele własnym karmelitów – łączą się zagadnienia oprawy liturgicznej. Najpierw jednak warto zwrócić uwagę, że zarząd prowincji od pewnego momentu zaczął nie tylko zdawać sobie sprawę z konieczności troski o ten zewnętrzny aspekt liturgii, jakim były śpiew i kazanie, ale także utensylia liturgiczne i meble. Znajdujemy w tym względzie serię nominacji na urząd zakrystianina: 1740 – Marcin od św. Dydaka; 1741 – Jan od św. Edwarda; 1742 – Teodor od św. Józefa; 1745 – Jan od św. Edwarda; 1749 – Onufry od św. Anny; 1758 – Tadeusz od św. Jana Chrzciciela; 1760 – Stefan od św. Jana Chrzciciela; 1763 – Stefan od św. Anastazego oraz w roku 1766 – Faust od św. Franciszka. Oczywiście nie oznacza to, że w innych latach funkcja ta nie była obsadzona: odpowiednie decyzje pozostawiano przeorowi miejsca. Ale sam fakt, że kapituła czasami bezpośrednio mianowaniem obsadzała ten urząd, wskazuje, jak ważną była ta funkcja w funkcjonowaniu konwentu i sprawowaniu liturgii.

Wiele uwagi karmelici zwracali na poziom muzyczny sprawowanej liturgii³⁸. Dowodem tego są nie tylko odpowiednie księgi liturgiczne, ale także dostosowywanie ich do bieżących wymogów. Mamy tego dowody choćby w decyzji prowincjała Michała od św. Macieja, który zlecił przygotowanie nowej edycji *Processionale* oraz własną księgę *Plene et plana*³⁹. Oprócz tego np. w roku 1758

³⁸ O kulturze muzycznej w konwencie bydgoskim por. B. Mielcarek-Krzyżanowska, *Aktywność muzyczna stowarzyszeń działających przy klasztorze Karmelitów w XVIII-wiecznej Bydgoszczy*, [w:] *Muzyka w instytucjach i stowarzyszeniach na Pomorzu i Kujawach*, red. B. Mielcarek-Krzyżanowska, Bydgoszcz 2004, s. 83-91; W. Węgrzyn-Klisowska, *Bydgoskie bractwo muzyczne z XVII wieku przy klasztorze karmelitów*, [w:] *Prace Komisji Historii*, (Prace Wydziału Nauk Humanistycznych, Seria C, 16), t. 11, Bydgoszcz 1975, s. 139-142.

³⁹ Por. *Processionale juxta usum ordinis fratrum Beatae Mariae Virginis de Monte Carmelo S.O. Provinciae Maioris Poloniae, SS Sacramenti Reductum. Officio defunctorum et synopsis memoriter cantandorum Auctum. Autoritate venerabilis definitorii Oboriensis Receptum, ac de Mandato A.R.P. Michaelis a S. Mathia S.T.L.I. provincialis et definitoris generalis*

definitorium ustanowiło dyrektorów śpiewu w konwentach, w Bydgoszczy został nim Ambroży od św. Franciszka, ich zadaniem była bezpośrednia troska o właściwe wykonanie muzyczne śpiewów liturgicznych w chórze zakonnym, łącznie z przeprowadzaniem lekcji śpiewu dla wszystkich członków wspólnoty. Częściej w aktach zakonnych pojawia się natomiast mianowanie miejscowego organisty: 1703 – Marcin od św. Mikołaja; 1739 – Patryk od św. Jerzego; 1766 – Fabian od św. Walentyna; 1767 – Fulgencjusz od św. Piotra (pomocnik organisty); 1769 – Henryk od św. Jana Chciociela oraz Fabian od św. Walentyna; 1775 – Fabian od św. Walentyna; 1786 – Władysław od św. Jana; 1793 – Władysław od św. Józefa; 1796 – Pafnucy od św. Placyda (określony jako „musicus et vocalista”); 1799 – Kandyd od św. Wojciecha.

Odpowiedzialni za prace gospodarcze

Choć w spisach „familii” nie jest to zawsze zaznaczone, częściej czyni się to w zapisach z definitoriów, niektórzy z zakonników przydzielanych do klasztorów mieli odgórnie nadane różne funkcje „domowe”. Tak jest zazwyczaj z funkcjami „prokuratora” i tzw. „praefectus fabrice” oraz kwestarza (*terminarius* lub – rzadziej – *quaestarius*). Prokurator zajmował się wszystkimi bieżącymi sprawami finansowymi i gospodarczymi. Czasami miał do pomocy, zwłaszcza dla folwarku w Jachcicach, osobnego „ekonomą”, zazwyczaj brata zakonnego. *Praefectus fabricae* zajmował się sprawami budowlanymi szeroko rozumianymi, od remontów aż po przebudowę i budowę nowych budynków lub ich wyposażanie i upiększanie. Nieliczne informacje o przydzieleniu tej funkcji są jednocześnie pośrednim wskazaniem, że w danym okresie bądź planowano, bądź rzeczywiście przeprowadzano podobne inwestycje. O ile nie doszło do przeoczenia, w konwencie bydgoskim tylko raz przypisano tę funkcję: w 1730 roku Gabrielowi od św. Cyryla. Skądinąd jednak wiadomo, że – choć nieopisani tą funkcją – w rzeczywistości spełnili te obowiązki z korzyścią dla klasztoru przynajmniej dwaj przeorzy Fortunat od Joachima i Kasjan od św. Walentego⁴⁰.

Wszystkie funkcje gospodarcze były przydzielane zarówno ojcom (zakonnikom kapłanom), jak i braciom profesom (zakonnicy bez święceń kapłańskich). Jakkolwiek w pierwszych dziesięcioleciach XVIII wieku kwestarzami byli raczej

typis expeditum, Warszawa 1759 (zob. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 22 s. 332; P. Wiśniewski, *Processionale z klasztoru oo. Karmelitów w Oborach*, „Liturgia Sacra” 2016, t. 22, nr 1, s. 165-175) oraz: *Plena et plana instructio cantu choralis, autoritate Michaelis a S. Mathia...*, Gedani, typis Hartmannis 1756 (zob. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 22, s. 332). Por. Puziak (2017), s. 181.

⁴⁰ Por. Puziak (2016), s. 284 i 288-289.

ojcowie, później zasadniczo tylko bracia. Prokuratorami i prefektami „fabryki” zasadniczo ojcowie.

Wszystkie powyższe funkcje wiązały się z działaniami gospodarczymi odmiennymi od kwesty. Ta zresztą jest osobnym tematem, bowiem karmelici – jako zakon zebrzący – mieli prawo kwesty. Znajdujemy w aktach definitorium z roku 1740 opis zasięgu kwesty poszczególnych klasztorów. Dla Bydgoszczy obejmował on terytorium ku Gdańskowi aż do Nowego, wyłączając je, ku Oborom aż do Kowalewa, Radzynia i Grudziądza włącznie, ku Kcyni aż do Samokłęsk i Nakła włącznie, ku Markowicom aż do miasta Inowrocławia, powiat świecki i cała Krajna⁴¹. Karmelici zresztą doceniali wagę wpływu kwestarza na pozycję konwentu w lokalnym środowisku, stąd z jednej strony nie stronili od powierzania tej funkcji ojcom (zakonnikom ze święceniami), a z drugiej strony powierzali ją braciom profesom bardziej uzdolnionym i wypróbowanym, często pochodzącym z uznanych rodzin szlacheckich.

Tabela 7 – zakonnicy odpowiedzialni za sprawy gospodarcze

Legenda: dane są niepełne, bowiem nie zawsze opisywano tymi urzędami odpowiedzialnych za nie zakonników, także dlatego, że czasami o ich przydziale decydowali przeorzy.

Kapituła	Prokurator	Kwestarz
1703		o. Józef od św. Klemensa; o. Damascen od św. Bartłomieja
1706	o. Sebastian od św. Andrzeja	
1712		br. Hipolit od św. ?
1721	o. Elizeusz od św. Jana Chrzciciela ⁴²	
1739	o. Patryk od św. Grzegorza	
1740	o. Lambert od św. Franciszka	
1741	o. Awertan od św. Piotra i Pawła	
1742	o. Stanisław od św. Doroty	
1745		br. Wawrzyniec od Wniebowzięcia NMP
1744	o. Ksawery od św. Wojciecha	
1746	br. Kazimierz od św. Andrzeja	

⁴¹ AKKr 168/397, s. 191. Rok później na definitorium w 1741 roku, konwent w Kcyni uzyskał możliwość kwestowania również na całej Krajnie (czyli terenie własnym kwesty konwentu w Bydgoszczy), ale tylko tam, gdzie dobrodzieje sami zapraszali do siebie, por. AKKr 168/397, s. 195.

⁴² Opisany jako provisor, co w nomenklaturze zakonnej oznacza nie tyle ‘zaopatrzeniowiec’, ile odpowiada raczej funkcji prokuratora. O Elizeuszu od św. Jana Chrzciciela, por. Kloskowski, s. 194.

1754	o. Ksawery od św. Wojciecha; o. Onufry od św. Anny – ekonom	br. Antoni od św. Wojciecha; br. Cyprian od św. Mateusza; br. Mikołaj (tercjarz)
1756		br. Epifaniusz od św. Saturnina
1757		br. Elizeusz od św. Alberta; br. Antoni od św. Alberta
1760	o. Justynian od św. Szymona; br. Adam od św. Kazimierza – ekonom	br. Antoni od św. Wojciecha; br. Franciszek od św. Jana
1761	o. Kryspin od św. Michała	
1763	br. Adam od św. Kazimierza – ekonom	br. Antoni od św. Alberta; br. Cherubin od św. Antoniego
1764	o. Eustachy od św. Kantego	
1766	br. Adam od św. Kazimierza – ekonom	br. Epifaniusz od św. Saturnina; br. Feliks od św. Antoniego
1767	o. Leon od św. Wojciecha	br. Jakub od św. Karola
1769	br. Adam od św. Kazimierza – ekonom	
1770		br. Tomasz od św. Joachima
1799	o. Euzebiusz [od św. Wojciecha]	
1800		br. Roch Borek

W tym zestawieniu zwraca uwagę br. Adam od św. Kazimierza, który pełnił funkcję ekonoma w Jachciach między 1760 a 1770 rokiem⁴³. Była to funkcja trudna i narażała na wiele nieprzyjemności, tak ze strony pracujących w folwarku, jak i mieszczan bydgoskich. W aktach prowincjalnych znajdujemy zresztą ślady starań konwentu bydgoskiego o pozbycie się folwarku jachcickiego jako zbyt uciążliwego dla życia zakonnego⁴⁴.

Ojcowie bez urzędu

Choć liczba tych zakonników wahała się na przestrzeni lat dość znacznie, to jednak ich pobyt w klasztorze był zwykle wieloletni. Brak aktualnego przydziału funkcji/urzędu wynikał z wielu czynników, od zadań ogólnoprowincjalnych aż po zdrowotne.

Tabela 8 – Ojcowie podani bez wskazania funkcji

Kapituła	Ustanowieni ojcowie
1703	Wincenty od św. Anastazego; Cherubin od Nawiedzenia NMP; Serapion od św. Józefa; Gerard od św. Anastazego

⁴³ Por. Kloskowski, s. 158.

⁴⁴ Tak już na definitorium w 1721 roku (AKKr 168/397, s. 91). O jednym ze sporów, które toczyli karmelici z mieszczanami o drewno z Jachcic, zob. Z. Zyglewski, *Spór o drewno między bydgoskimi karmelitami a mieszczaninem Walentym Warskim z 1741 roku*, „Kronika Bydgoska” 2010, t. 31, s. 37-46.

1706	Piotr Tomasz od św. Marii Magdaleny de Pazzi; Kazimierz od św. Pawła; Waclaw [Więczyślaw?] od Przemienienia Pańskiego; Gerard od św. Mikołaja;
1709	Brak danych
1712	Michał od św. Augustyna; Anioł od św. Jana Ewangelisty; Hieronim od św. Walentego
1715	Alan od Ofiarowania NMP; Damazy od św. Jana od Krzyża; Hieronim od św. Antoniego
1718	Anioł od św. Jana Ewangelisty; Damazy od św. Jana od Krzyża; Bernard od św. Bartłomieja; Henryk od św. Krystiana
1721	Damazy od św. Jana od Krzyża; Wojciech od św. Franciszka; Andrzej od Nawrócenia św. Pawła
1724	Dionizy od św. Antoniego; Damazy od [św. Jana] od Krzyża; Tomasz od św. [Marii] Magdaleny de Pazzi.
1727	Gabriel od św. Cyryla; Stefan od Oczyszczenia NMP; Kazimierz od św. Jana Chrzciela; Leon od św. Marii Magdaleny de Pazzi; Bertold od św. Piotra
1730	Andrzej od Nawrócenia św. Pawła; Stefan od Oczyszczenia Dziewicy Maryi; Bartłomiej od św. Adriana; Leon od św. Marii Magdaleny de Pazzi
1733	Michał od św. Augustyna; Chryzostom od św. Wawrzyńca; Robert od św. Franciszka
1736	Ubald od św. Andrzeja; Jerzy od św. Wawrzyńca; Alan od św. Gerarda; Jakub od Wszystkich Świętych; Pantaleon od św. Jana [Chrzciela]
1739	Piotr Tomasz od św. Agnieszki; Feliks od św. Bernarda; Marcin od św. Dydaka; Władysław od św. Ludwika
1742	Robert od św. Franciszka; Marcelin od Najświętszego Sakramentu
1745	Marcelin od Najświętszego Sakramentu; Hieronim od św. Walentyna; Feliks od św. Bernarda; Feliks od św. Szymona
1748	[Piotr] Tomasz od św. Agnieszki; Kazimierz od św. Alberta; Mateusz od św. Jana; Aleksy od Nawiedzenia NMP;
1751	Bertold od św. Piotra; Erazm od św. Jana Nepomucena; Maciej od św. Leona; Ludwik od św. Hiacynta
1754	Justyn od św. Józefa; Romuald od św. Szymona
1757	Klemens od św. Andrzeja; Józef od św. Marii; Maciej od św. Leona
1760	Tadeusz od św. Jana Chrzciela; Romuald od św. Szymona; Bonawentura od św. Jakuba
1766	Piotr od św. Teresy
1769	Wawrzyniec od Znalezienia św. Szczepana; Udaryk od św. Prokopa; Faust od św. Franciszka
1772	Fabian od św. Walentyna; Benno od św. Michała; Serafin od św. Augustyna; Dawid od św. Jana; Leon od św. Adalberta
1775	Fabian od św. Walentyna; Damascen od św. Stanisława; Leon od św. Wojciecha

1778	Fortunat od św. Joachima ⁴⁵ ; Rudolf od św. Augustyna ⁴⁶ ; Gerard od św. Szymona; Elizeusz od św. Marii Magdaleny de Pazzi; Cyriak od św. Józefa
1781	Jan od św. Edwarda; Rudolf od św. Augustyna; Korsyn od św. Sebastiana; Gerard od św. Szymona; Stanisław od św. Piotra; Cyriak od św. Jakuba; Wawrzyniec od św. Józefa; Angelin od św. Ignacego
1784	Rudolf od św. Augustyna; Gerard od św. Szymona; Witalis od św. Wojciecha; Stanisław od św. Piotra; Arsen od św. Piotra; Cyriak od św. Jakuba; Wawrzyniec od św. Józefa; Dyżma od św. Wojciecha
1787	Gotfryd od św. Jakuba ⁴⁷ ; Rudolf od św. Augustyna; Gerard od św. Szymona; Witalis od św. Wojciecha; Krzysztof od św. Ambrożego; Cyriak od św. Jakuba; Stanisław od św. Piotra
1790	Rudolf od św. Augustyna; Gerard od św. Szymona; Witalis od św. Wojciecha; Krzysztof od św. Ambrożego; Stanisław od św. Piotra; Walentyn od św. Franciszka; Liboriusz od św. Andrzeja
1793	Pafnucy od św. Placyda; Gerard od św. Szymona; Stanisław od św. Piotra; Witalis od św. Wojciecha; Florian od św. Henryka; Liboriusz od św. Antoniego; Erazm od św. Andrzeja
1796	Gotfryd od św. Jakuba; Pafnucy od św. Placyda; Gerard od św. Szymona; Korneliusz od św. Józefa
1799	Gotfryd [od św. Jakuba] Stiller; Walery [od św. Jana] (Dziembiński?) ⁴⁸
1802	Kasjan [od św. Walentego] Pokora; Gotfryd [od św. Jakuba] Styller; Eutymiusz [od św. Józefa] Szule; Liboriusz [od św. Andrzeja] Daborski; Euzebiusz [od św. Wojciecha] Piekarski
1805	Kasjan [od św. Walentego] Pokora; Martynian [od św. Wojciecha] Kutz (?); Gotfryd [od św. Jakuba] Schtiller; Eutymiusz [od św. Józefa] Schultz
1808	Eutymiusz [od św. Józefa] Schultz; Euzebiusz [od św. Wojciecha] Piekarski; Ildefons [od św. Józefa?] Spighan
1811	Franciszek [od św. Wojciecha] Karboszewski ⁴⁹ ; Eutymiusz [od św. Józefa] Szule
1814	Martynian [od św. Wojciecha] Kuczki; Walerian [od św. (Jana) Kantego?] Ziembinski

⁴⁵ Pozostawał przez kilka kadencji w konwencie bydgoskim, pełniąc funkcje ogólnoprowincjalne (definitora i plenipotenta do spraw prowincji w królestwie pruskim), bez obowiązków we wspólnocie miejscowej. Por. Puziak (2016), s. 286; Kloskowski, s. 201.

⁴⁶ Prawdopodobnie ze względów zdrowotnych pozostawał w Bydgoszczy bez obowiązków aż do śmierci w 1791 roku, por. Kloskowski, s. 239.

⁴⁷ Pozostawał podczas kilku kadencji w konwencie bydgoskim, pełniąc funkcje prowincjalne (definitor i prokurator spraw zewnętrznych), a potem także ze względów zdrowotnych, por. Puziak (2016), s. 287; Kloskowski, s. 205.

⁴⁸ Prawdopodobnie tożsamy z Walerianem od św. [Jana] Kantego, por. Kloskowski, s. 251, gdzie podaje nazwisko Dziembiński.

⁴⁹ Por. Kloskowski, s. 201.

Bracia zakonnici w klasztorze

Szczególną rolę spełniali w klasztorze bracia zakonnici. Należy zresztą odróżnić kilka ich grup: profesji – czyli bracia właściwi, tercjarze – laicy, którzy składali śluby jako świeccy w trzecim zakonie i mieli czasami zgodę na przebywanie w klasztorach na prawach jak bracia zakonnici, oraz clerici – czyli przeznaczeni do święceń. W spisach rodziny konwentu bydgoskiego są oni zazwyczaj wymienieni jako studenci filozofii.

W niektórych latach pojawiają się inni bracia z opisem „ordinandus” (oczekujący na święcenia) lub „clericus perpetuus” (wieczny kleryk), którym był z różnych powodów – zazwyczaj zdrowotnych, rzadziej innych. Nie ma ich wielu, stąd łatwo ich wymienić: 1706 – Teodor od św. Stanisława⁵⁰; 1736 – Leopold od św. Augustyna⁵¹; 1767 – Norbert od św. Jana⁵²; 1774 – Kandyd od św. Wojciecha⁵³ oraz w roku 1814 – Bertold [Mamelski?]⁵⁴.

Pozostali odnotowani to bracia profesji, którzy zajmowali się wieloma zadaniami gospodarczymi i administracyjnymi. Ważnym zadaniem była kwesta (*terminarius* lub *quaestarius*) oraz zarząd ekonomiczny konwentu i jego posiadłości, zwłaszcza folwarkiem w Jachcicach (*oekonomus*). Do tego należy dodać np. krawców (*sartor*), murarzy (*braxator*), malarzy (*pictor*), furtianów (*custos portae*). Bardzo często jednak ich obowiązki pozostają nieokreślone. Jako grupa zakonników byli z pewnością bardzo różni, co wpływało też na długość ich przebywania w konwencie. Czasami po jednej trzyletniej kadencji (czasami nawet szybciej) odchodzili na inną placówkę, a inni przebywali tu nawet całe dziesięciolecia.

Tabela 11 – Bracia zakonnici w konwencie bydgoskim

Legenda: wymienieni są wszyscy (także ci, którzy pełnili ważniejsze urzędy w konwencie jak kwestarze czy ekonomowie) bracia cytowani w spisach tzw. *familii* sporządzanych w czasie kapituł, opuszczono jednak dodatkowe wskazania funkcji. Opuszczeni zostali także bracia mianowani na definitoriach, którzy zazwyczaj zastępowali któregoś z braci przeniesionego do innego konwentu.

⁵⁰ Występuje w aktach kapitułnych, brak natomiast u Kłoskowskiego.

⁵¹ W aktach występuje tylko jako kleryk w latach 1733 i 1736. Być może nie otrzymał święceń lub zaszła pomyłka w adnotacji predykatu (lub nastąpiła jego zmiana). Kłoskowski nie wymienia takiego zakonnika, a jedynym pojawiającym się w jego zestawieniu karmelitą chronologicznie odpowiadającym jest Leopold od św. Kwiryna, por. Kłoskowski, s. 220.

⁵² Zm. w 1775, por. Kłoskowski, s. 230.

⁵³ Por. Kłoskowski, s. 178. Przebywał w Bydgoszczy ponad ćwierć wieku aż do 1802, zm. w 1818 w Trutowie.

⁵⁴ Akta nie pozwalają na identyfikację pewną, najprawdopodobniej chodzi o Bertolda Mamelskiego, por. Kłoskowski, s. 174.

Kapituła	Bracia zakonní (profesi)
1703	Jan od Ducha Świętego; Jakub od św. Franciszka; Kryspin od św. Grzegorza
1706	Awertan od św. Romea; Bruno od św. Kazimierza; Bonifacy od św. Jana Chrzcziciela; Tobiasz od św. Kryspina
1709	Brak danych – Paulin od św. Marka
1710	Piotr od św. Stanisława
1712	Hipolit od św. ?; Kazimierz od św. ?; Andrzej od św. Łucji
1715	Szymon od św. Macieja; Kazimierz od św. Alberta; Brunon od Poświęcenia NMP Śnieżnej
1718	Kazimierz od św. Andrzeja Korsyna; Brunon od Narodzenia MP; Kajetan od św. Rajmunda
1721	Kazimierz od św. Andrzeja Korsyna; Filip od św. Józefa; Tyburejusz od św. Wawrzyńca
1724	Kazimierz od św. Andrzeja Korsyna; Szymon od św. Macieja; Benedykt od św. Mateusza; Mikołaj od św. Ambrożego; Filip od św. Leona
1727	Kazimierz od św. Andrzeja Korsyna; Szymon od św. Macieja; Jerzy od św. Marcina
1730	Szymon od św. Macieja; Placyd od św. Jana Chrzcziciela; Dionizy od św. Michała; Mikołaj od św. Ambrożego
1733	Placyd od Narodzenia Pańskiego; Kazimierz od św. Andrzeja; Szymon od św. Macieja; Mikołaj od św. Jakuba; Gerard od św. Mateusza
1736	Kazimierz od św. Andrzeja; Szymon od św. Macieja; Mikołaj od św. Ambrożego; Klemens od św. Andrzeja
1739	Kazimierz od św. Andrzeja; Szymon od św. Macieja; Tobiasz od św. Dydaka; Maciej od św. Jerzego; Kajetan od św. Rajmunda
1742	Kazimierz od św. Andrzeja; Mikołaj od św. Ambrożego; Paweł od św. Piotra; Elizeusz od św. Alberta; Klemens od św. Andrzeja
1745	Kazimierz od św. Andrzeja; Onufry od Zwiastowania NMP; Wawrzyniec od Wniebowzięcia NMP; Szymon od św. Macieja; Mikołaj od św. Ambrożego
1746	Antoni od św. Alberta; Władysław od św. Jana; Maciej od św. N. [?]
1747	Paweł od św. Floriana; Florian od św. Urbana
1748	Kazimierz od św. Andrzeja; Szymon od św. Macieja; Maciej od św. Kazimierza; Paweł od św. Floriana; Antoni od św. Bonawentury
1751	Kazimierz od św. Andrzeja; Szymon od św. Macieja; Elizeusz od św. Alberta; Romuald od św. Michała; Florian od św. Urbana; Antoni od św. Wojciecha
1754	Antoni od św. Wojciecha; Mateusz od św. Jakuba; Klemens od św. Andrzeja; Kazimierz od św. Andrzeja; Cyprian od św. Mateusza; Mikołaj (tercjarz)
1757	Florian od św. Urbana; Elizeusz od św. Alberta; Antoni od św. Alberta; Mateusz od św. Wawrzyńca; Adam od św. Kazimierza
1760	Szymon od św. Macieja; Antoni od św. Wojciecha; Franciszek od św. Jana; Józef od św. Michała; Roch od św. Szymona; Adam od św. Kazimierza

1763	Szymon od św. Macieja; Florian od św. Urbana; Feliks od św. Antoniego; Antoni od św. Alberta; Cherubin od św. Antoniego; Adam od św. Kazimierza
1766	Epifaniusz od św. Saturnina; Antoni od św. Alberta; Gerwazy od św. Bartłomieja; Feliks od św. Antoniego; Adam od św. Kazimierza; Ewaryst od św. Franciszka
1769	Gerwazy od św. Bartłomieja; Elizeusz od św. Wojciecha; Chryzostom od św. Teresy; Feliks od św. Antoniego; Adam od św. Kazimierza; Karol od św. Michała
1772	Feliks od św. Antoniego; Adam od św. Kazimierza; Onufry od św. Józefa; Chryzostom od św. Teresy; Romuald od św. Szymona
1775	Feliks od św. Antoniego; Adam od św. Kazimierza; Gerard od św. Józefa
1778	Feliks od św. Antoniego; Awertan od św. Jana; Joachim od św. Walentyna; Witalis od św. Jana
1781	Feliks od św. Antoniego; Joachim od św. Walentyna; Witalis od św. Jana; Dionizy od św. Pawła
1784	Feliks od św. Antoniego; Joachim od św. Walentyna; Celestyn od Trójcy Świętej; Anastazy od św. Ignacego
1787	Feliks od św. Antoniego; Joachim od św. Józefa[?]; Władysław od św. Jana; Walentyn od św. Józefa; Celestyn od Trójcy Świętej
1790	Feliks od św. Antoniego; Joachim od św. Franciszka; Władysław od św. Jana; Walentyn od św. Józefa; Celestyn od Trójcy Świętej; Anastazy od św. Ignacego
1793	Feliks od św. Antoniego; Filip od św. Jakuba; Joachim od św. Walentyna; Celestyn od Trójcy Świętej; Walentyn od św. Józefa; Władysław od św. Józefa
1796	Feliks od św. Jana; Joachim od św. Walentego; Celestyn od Trójcy Świętej; Walentyn od św. N. [?]
1799	Joachim [od św. Walentyna]; Walentyn [od św. Józefa]; Wiktoryn [od św. Józefa]; Tadeusz [od św. Józefa]
1802	Joachim Krauze; Adrian Holler; Walentyn Roziecki; Wiktoryn Pelczynski; Cyryl Radikow[s]ki
1805	Joachim Krauze; Walentyn Roiewski; Wiktoryn Pelczynski; Faust Kuczwal[s?]ki
1808	Antoni Zakrzewski; Mennas Zinger; Paweł Haspulewicz
1811	Menneas [Zinger]; Paweł [Haspulewicz]
1814	Antoni Zakrzewski

Warto w tym miejscu wspomnieć, że z konwentem byli związani także tzw. „famuli”, czasami nawet mieszkający w klasztorze, a raczej na terenie klasztornym, bądź dochodzący codziennie z zewnątrz. Byli jednak kimś więcej niż pracownikami – klasztor ponosił za nich także zewnętrzną odpowiedzialność. Ich imiona nie są podawane w spisach zakonników. Nie są oni też wymieniani

w aktach kapituł czy definitoriów, mamy jednak dla klasztoru bydgoskiego zachowanych kilka takich spisów, sporządzonych dla władz pruskich (przynajmniej w latach 1775, 1776 i 1777)⁵⁵.

Podsumowanie

Przedstawione zestawienia, które pozwala sporządzić analiza akt prowincjalnych – kapituł i definitoriów, daje nam wgląd nie tylko w skład osobowy konwentu, ale i jego strukturę organizacyjną. Uzyskujemy tu dużą liczbę informacji o poszczególnych zakonnikach. Charakter studium prozopograficznego ma tu jednak dość ograniczony zakres, co wprost zależy od charakteru wykorzystanych źródeł.

Dopełnieniem całości obrazu byłby przedruk spisów z poszczególnych lat – co jednak byłoby zbędnym powtórzeniem. Natomiast spośród spisów zamieszczonych ginie w pewien sposób chociażby ogólny obraz liczebności klasztoru. Ten faktor na przestrzeni wieków często decydował o utrzymaniu się konwentu. To kryterium na przestrzeni wieków określano w prawodawstwie kościelnym na liczbę 8 członków. Świadomy tego zaborca pruski od samego początku wymusił – poprzez ingerencję państwową i ograniczenia w liczbie przyjmowanych nowicjuszy – spadek liczebności klasztorów, w tym bydgoskiego. Aspekt liczebności klasztorów (wraz z innymi) interesował też nuncjusza G. Garampiego, który podczas swojej misji w Polsce przeprowadził ankietę dotyczącą zakonów⁵⁶. Rozwijając to zainteresowanie liczebnością klasztoru na cały okres poddany tu analizie, możemy przedstawić następujące zestawienie:

Tabela 9 – Liczebność konwentu bydgoskiego 1703-1814

Kapituła	Ojcowie	Bracia w formacji	Bracia zakonni	Razem
1703	11	-	3	14
1706	9	1 ⁵⁷	4	14

⁵⁵ Por. APB, *Acta die Verfassung des Karmeliter Klosters zu Bromberg betreffend*, sygn. 6/430/57, s. 5 (rok 1775), 7 (rok 1776) i 13 (rok 1777).

⁵⁶ Por. L. Bieńkowski, *Garampi Giuseppe kard.*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 5, TNKUL, Lublin 1989, koll. 858-859; tenże, *Ankieta zakonna Garampiego z 1773 r.*, [w:] *Zakony męskie w Polsce w 1772 r. Materiały do atlasu historycznego chrześcijaństwa w Polsce*, Lublin 1972, t. 1, s. 115-160; J. Kłoczowski, *Kwerenda polska w archiwach watykańskich w 1962 roku*, „Przegląd Historyczny” 1964, t. 55, 2, s. 257-266; J. Flaga, *Ankieta zakonna nuncjusza G. Garampiego z lat 1773/74 jako podstawa źródłowa do badań nad studiami zakonnymi i ich organizacją*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1989, t. 36, z. 4, s. 35-44.

⁵⁷ Chodzi o br. Teodora od św. Stanisława – kleryka oczekującego na święcenia (*ordinandus*). Natomiast w roku 1736 i począwszy od roku 1769, podana liczba „1” (a przy roku 1775 – „2”) odnosi się do tzw. *clericus perpetuus* (wyluczając rok 1814 – *ordinandus*), por. wyżej w tekście artykułu.

1709 ⁵⁸	[5]	Brak danych	Brak danych	[5]
1712	8	6	3	17
1715	7	7	3	17
1718	9	6	3	18
1721	9	5	3	17
1724	8	5	5	18
1727	9	6	3	18
1730	9	7	4	20
1733	9	5	5	19
1736	11	1 + 6	4	22
1739	9	4	5	18
1742	9	4	5	18
1745	10	7	5	22
1748	9	4	5	18
1751	11	3	6	20
1754	9	5	6	20
1757	8	6	5	19
1760	10	3	6	19
1763	11	5	6	22
1766	12	4	6	22
1769	11	1 + 6	6	24
1772	11	1 + 6	5	23
1775	9	2 + 4	3	18
1778	11	1 + 4	4	20
1781	12	1	4	17
1784	12	1	4	17
1787	11	1	5	17
1790	11	1	6	18
1793	10	1	6	17
1796	8	1	4	13
1799	9	1 + 4	4	18
1802	9	-	5	14
1805	7	-	4	13
1808	6	-	3	9
1811	5	-	2	7
1814	4	1 ⁵⁹	1	6

Widać wyraźnie, jak w liczbach odbija się ogólna kondycja bydgoskiego konwentu karmelitów w prowincji wielkopolskiej. Dynamika wzrostu od początku

⁵⁸ Akta zawierają tylko spis najważniejszych obsadzonych urzędów, ustalenie spisów *familii* pozostawiono do „stosowniejszych czasów”.

⁵⁹ Chodzi o oczekującego na święcenia br. Bertolda [Mamelskiego?] określonego jako „ordinandus”, por. wyżej w tekście artykułu i przyp. 59.

wieku XVIII osiąga swój szczytowy pułap ok. 1730 roku, który pozostaje w miarę stabilny aż do końca lat 70. tegoż wieku. Później zaczyna zaznaczać się tendencja spadkowa. Prawdopodobnie zapowiedzi administracji antyklerykalnego Księstwa Warszawskiego o zamknięciu klasztoru wraz z ogólnymi problemami wymiany pokoleń w prowincji karmelickiej spowodowały, że władze zakonne – zdając sobie z tej sytuacji sprawę – zaczęły przygotowywać się do realistycznych decyzji wyboru klasztorów, o które będą walczyć do końca, a które staną się kartą przetargową. To jest, jak się zdaje, przypadek bydgoskich karmelitów. Po pierwszej próbie kasaty w 1800 roku, ostatecznie klasztor zamknięto w 1816 roku. Zostały archiwalia, muzealia i stosunkowo słaba pamięć. A imiona i nazwiska konkretnych zakonników rozplynęły się w niepamięci...

Comments on the makeup of the Carmelite Convent in Bydgoszcz in the 18th and 19th centuries according to provincial records

keywords: Carmelites, convent, Bydgoszcz, provincial records

Summary

The records of the Greater Poland Province dating from the 18th and 19th centuries, preserved in the manuscript *Decretale provinciae strictioris observantiae* (file no. AKKr 168/397) kept by the Archives of the Carmelite Friars in Cracow, coming from the Warsaw Carmelite Convent, feature lists of friars in individual monasteries, including Bydgoszcz. Thanks to these records we can learn about the makeup of the Carmelite Monastery in Bydgoszcz, starting from the early 18th century until its disbanding in 1816. An analysis of reports from the chapter elections and compiled lists (so-called *familia conventui*), allows also to restore lists of priors and sub-priors, as well as other friars playing important functions, including the *socii* of the chapter, lectors (lecturers), preachers, questors and prosecutors, sacristans and organists, as well as other Carmelites helping in pastoral ministry in the area. Preserved records include complete lists of seminarians, friars, religious fathers and brothers making up the convent during individual terms between chapters. Based on them, we can restore the convent community dynamics, which also reflects the difficult history of the Bydgoszcz Carmelites.

Bemerkungen über die Zusammensetzung des Konvents der Karmeliter aus Bydgoszcz in dem 18. und 19. Jh. aufgrund der Urkunden der Provinz

Schlüsselwörter: Karmeliter, Konvent, Bydgoszcz, Urkunden der Provinz

Zusammenfassung

Die in dem im Archiv des Karmeliterordens in Kraków aufbewahrten Manuskript *Decretale provinciae strictioris observantiae* (Aktenzeichen AKKr 168/397) von dem Karmeliterkloster in Warszawa erhaltenen Akten der Karmeliterprovinz von Großpolen aus dem 18. und 19. Jh. geben die Verzeichnisse der Ordensbrüder in den einzelnen Klöstern, darin auch in dem Kloster in Bydgoszcz an. Dank dessen kennen wir die Zusammensetzung des Karmeliterklosters in Bydgoszcz seit dem Anfang des 18. bis zur Auflösung im Jahr 1816. Die Analyse eines Berichts über die Ordenskapitelwahl sowie der aufgestellten Verzeichnisse (sog. *familia conventui*) lässt ebenfalls Prioren und Unterprioren, außerdem sonstige Ordensbrüder, die andere bedeutungsvolle Ämter bekleideten: Kapitelsoziusse, Lektoren (Vortragende), Prediger, Spendeneintreiber und öffentliche Ankläger, Küster und Orgelspieler, sowie andere Karmeliter, die in der Nähe die seelsorgerische Tätigkeit ausübten, vom Verzeichnis wiedergeben. Es blieben komplette Verzeichnisse von Klerikern-Studenten, Ordenspatern und -brüdern, die in den einzelnen Wahlperioden zwischen den Kapiteln zum Kloster gehörten, erhalten. Auf ihrer Grundlage kann man die Dynamik der quantitativen Größe des Klosters wiederherstellen, in der sich die komplizierte Geschichte der Karmeliter aus Bydgoszcz widerspiegelt.